OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET

Kozma Tamás

Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben

EDUCATIO FÜZETEK

Kozma Tamás

Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET
BUDAPEST, 2000

EDUCATIO FÜZETEK 227

SOROZATSZERKESZTŐ: Zsigovits Gabriella

Az OTKA T-020246 sz. kutatás zárótanulmánya

Közreműködők:
Híves Tamás
Radácsi Imre

Oktatáskutató Intézet
ISSN 1419-1121
ISBN 963 404 354-2

Felelős kiadó: az Oktatáskutató Intézet főigazgatója
Műszaki vezető: Orosz Józsefné
Műszaki szerkesztő: Híves Tamás
Terjedelem: 4,8 A/5 ív
Készült az Oktatáskutató Intézet sokszorosítójában

TARTALOM

Bevezetés	**5**
Értelmezési keret 1: A harmadfokú képzés	**8**
Értelmezési keret 2: A határmenti együttműködés	**15**
Térségi tanulmányok 1: A Miskolc-kassai régió	**18**
Térségi tanulmányok 2: A bihari régió	**27**
Térségi tanulmányok 3: A tiroli régió	**36**
Tanulságok	**41**
A kutatás logisztikája	**44**
Felhasznált irodalom	**45**
Mellékletek	**49**

Bevezetés

A kutatás célja

A kutatás *eredeti célja* a harmadfokú képzések területi elterjedtségének vizsgálata volt, különös tekintettel határmenti régiók együttműködésére. Ebből az alábbi föladatok következtek:

- a harmadfokú képzések összegyűjtése;
- olyan régiók kiválasztása és elemzése, amelyek átnyúlnak az államhatárokon, és amelyekben az együttműködések adatolhatók; valamint
- további információk föltárása a harmadfokú képzésekről.

A kutatás eredeti célját – egyetértve az előbírálatokkal, valamint tekintetbe véve az elnyert támogatás összegét – végül is az észak-magyarországi, a kelet-magyarországi valamint a tiroli régió egy-egy határmenti térségére szűkítettük. A kutatás folyamán pedig – az adatok gazdagsága miatt – további pontosításra is sor került.

A kutatás zárásaként *elsősorban a határmenti térségek hasonlóságait és különbségeit mutatjuk be, tekintettel a képzésre (harmadfokú képzés).* Ennek alapján igyekszünk jövőképet fölvázolni mind a határmenti együttműködés, mind pedig a harmadfokú képzést illetően.

Alapfogalmak 1: Harmadfokú képzés

Kutatásunk közben fokozatosan fölismertük, hogy *a harmadfokú képzés szerepe változóban van az 1990-es évek Európájában*.

Amikor e problémát megfogalmaztuk – az 1990-es évek első felében – még úgy látszott, hogy a harmadfokú képzésé a jövő. Mára ezt a kérdést már differenciáltabban látjuk. Úgy tűnik, a harmadfokú képzés tömegessé válásával a képzésnek egy következő fokozata is föltűnik a horizonton.

Jelen kutatásban természetesen e "negyedik fokozat" vizsgálatával még nem foglalkoztunk (adataink sem engedték volna meg). Kutatásunk eredeti értelmezési keretét azonban erőteljesen átrajzolta ez a fölismerés.

Alapfogalmak 2: Határmenti együttműködés

Kutatásunk során – kiinduló elképzeléseinknek megfelelően – azt kerestük, vajon *a határmenti együttműködésben van-e, s ha van, milyen a szerepe a képzés e formájának,* amely a rendelkezésre álló statisztikák szerint Európa-szerte dinamikusan növekedett. Föltételeztük, hogy a határmente a kontinens peremén hasonlóan fog "viselkedni", mint a kontinens egyéb határmenti régiói; legföljebb csak elmaradásokat mutathat a kontinens más, fejlettebb régióihoz képest.

> Eredetileg azt is föltételeztük, hogy eltérően fejlett határmenti régiók lakossága eltérő mennyiségben (és minőségben) igényel harmadfokú képzést; az innovációs központokhoz közelebb eső határmenti régiókban pl. a felsőfokú szakképzések iránti igények dominálnak majd, míg az innovációs központoktól távolabbi régiókban a harmadfokú képzések hagyományosabb formáit keresik inkább. Az ebben az időszakban párhuzamosan végzett kutatások során sikerült is kimutatnunk jellegzetesen eltérő innovációs magatartási formákat különböző fejlettségű régiókban; és arra is rámutattunk, milyen közös föltételei vannak (vagy nincsenek) annak, hogy egy határmenti régióban az együttműködés különböző formái alakuljanak ki (Kozma 1997a, Buda M., Kozma T. 1997).

Egészében azonban azt ismertük föl, hogy azok a határmenti régiók, amelyeket közelebbről is megvizsgáltunk, a harmadfokú képzéssel szemben minőségileg más igényeket támasztanak, mint amire számítottunk. Így kutatásunk fokozatosan eltolódott abba az irányba, hogy vajon *milyen társadalmi körülmények hozzák létre a harmadfokú képzés iránti tradicionális, sőt egyelőre még stagnáló lakossági igényeket e szomszédos országok határmenti régióiban.*

A tanulmány szerkezete

Az elmondottaknak megfelelően ebben a zárótanulmányban két kérdésről adunk számot.

- *Elméletileg* arról a fölismerésről, hogy a harmadfokú képzés fokozatos eltömegesedésével az oktatás expanziója nem áll meg, hanem a jövőben is folytatódni fog. Ez a fölismerés képezi kutatásunk egyik értelmezési keretét (s egyúttal következik belőle egy újabb kutatás körvonala is).
- *Empirikusan* pedig azokról az eredményekről, amelyeket Szlovákia, Magyarország és Románia közös határmenti térségeiben – illetve, nemzetközi összehasonlításként Tirol északi és déli felében – a lakosság iskolázási helyzetéről, az igények várható változásairól és ezek oktatáspolitikát is befolyásoló hatásairól szereztünk.

Ennek megfelelően a jelen zárótanulmány az alábbi részekből áll:

- *Értelmezési keretünket* azok a – részben elméleti, részben statisztikai – tanulmányok alkotják, amelyeket a harmadfokú képzés perspektíváiról, illetve az államhatárokat keresztező régiók kohéziójáról végeztünk.
- *Empirikus elemzésünk* pedig a már említett, államhatárokat keresztező régiók tanulmányozására támaszkodik.
- *A függelékben* számot adunk a kutatás logisztikájáról, a fölhasznált, illetve publikált irodalomról, és illusztrációként bemutatunk néhány kartográfiai ábrázolást is.

Értelmezési keret 1: A harmadfokú képzés

Az alábbiakban összefoglaljuk azokat a fölismeréseket, amelyeket kutatásunk során szereztünk a harmadfokú képzés helyéről és szerepéről az oktatás expanziójában. E meggondolásokat több helyütt ismételten is kifejtettük már (Kozma 1998c). A zárótanulmányban tehát csupán megismételjük ezeket a gondolatokat (esetenként anélkül, hogy kereszthivatkozásokat alkalmaznánk).

A tömegesedés mint társadalmi innováció

Az oktatás expanziójával foglalkozó eddigi vizsgálataink egyik fölismerése, hogy a folyamatnak két oldala, azaz két szereplője van; együttműködésükből bontakoznak ki azok a statisztikailag is adatolható jelenségek, amelyeket tömegesedésnek nevezünk. A lakosság szükséglete (az egyik oldal) folyamatos kihívást jelent és igényt támaszt, amelyre az oktatáspolitikusok (a másik oldal) mintegy válaszolnak akkor, amikor az oktatást mennyiségileg és minőségileg kiterjesztik. Az oktatás expanziója e két szereplő együttműködésének az "eredője".

> Korábbiakban részletesebben is vizsgálták már ezt a jelenséget, amelynek mára csaknem teljes körű leírása rendelkezésre áll. Magunk az 1970-es évek derekán figyeltünk föl erre – nemzetközi konzultációk alapján; kollégáink azonban a jelenséget statisztikailag az 1960-70-es évek fordulóján Magyarországon is leírták már.

Az oktatás expanziójának statisztikai leírása közben figyeltünk föl arra az ismert tényre, hogy ez az expanzió ugyanolyan formát ölt, mint a gazdasági fejlődés ún. trendvonala, illetve számos társadalmi innováció elterjedése is (beleértve a divatjelenségeket is). Ebből két dolgot lehetett következtetni.

- Az egyik: hogy az oktatás expanziójának aktuális statisztikai leírását meglehetős biztonsággal használhatjuk előrejelzésekre; föltéve, hogy stabil és kiszámítható a környezete.

- A másik: hogy az oktatás expanziója – mint a társadalmi innovációk általában (hiszen ez is az) – meghatározott szabályok szerint terjed a térben; és e szabályok ismeretében ugyancsak biztonságos előrejelzések készíthetők.

E két fölismeréssel tulajdonképp kezünkbe került az a kulcs, amellyel az oktatás változását időben és térben tudományosan is megkísérelhetjük előre jelezni (stabil gazdasági és társadalmi környezetet föltételezve).

Új szakasz: a harmadfokú képzés

Az 1990-es évek folyamán tanúi is lehettünk egy újabb expanziós hullámnak (amelyet egy évtizeddel korábban előre lehetett látni, vö. Kozma 1998a). A bizonyosságot a lakosság magatartásának "szabályszerű" változása, e változás egyfajta kiszámíthatósága eredményezte. A bizonytalanságot viszont egyrészt a gyorsan változó gazdasági és társadalmi környezet, másrészt az oktatáspolitika relatív kiszámíthatatlansága okozta.

> Az oktatáspolitika ennek a rendszernek a szempontjából a "független változó". Független nemcsak a statisztika szóhasználata szerint, hanem annyiban is, hogy jóval kiszámíthatatlanabb, mint a lakosság magatartása. A demográfiai folyamatok alapján ugyanis megjósolható volt – és a jóslat be is vált –, hogy a felsőoktatásban a kilencvenes évek elején beiskolázási feszültségek fognak keletkezni. Az viszont igazán nem volt előre látható, hogy többpártrendszer és szabad választások következnek, valamint az sem, hogy az ún. euroatlanti struktúrákhoz közeledünk, csatlakozunk – ami legalábbis az oktatáspolitika retorikáját alapvetően megváltoztatta.

Ezeknek a tapasztalatoknak a nyomán a kilencvenes évek közepén, amikor jelen kutatásunkat megfogalmaztuk (1995 április), joggal gondoltuk, hogy az ún. "harmadfokú képzés" a jövő felsőoktatása. Annyiban legalábbis, hogy az oktatás expanziójának egy lehetséges kezelése volna, ha az oktatáspolitika a növekvő lakossági igényeket ebben az irányban – tehát nem a klasszikus egyetemi-főiskolai képzés irányában – "csatornázná". Ehhez persze – tettük hozzá többször is (Kozma 1998d, Kozma T., Radácsi I. 1998) – állami "nagy beruházások" kellenének; azaz a harmadfokú képzés szervezetének és há-

lózatának, mint az oktatási rendszer egy újabb, integráns elemének a jogi és szabályozási hátterét is meg kell teremteni.

Tömegesedés mikroszinten

Egy következő fölismerésünket úgy foglalhatjuk össze, hogy *a lakossági igények nem egyenes vonalúan expandálnak, hanem minden intézménytípusra és iskolafokozatra nézve külön-külön ún. logisztikus görbékkel írhatók le.*

> Vagyis minden intézménytípus és iskolafokozat tömegesedésének megkülönböztethető a lappangási, a növekvő és a stagnáló szakasza (amit persze eddig is gyanítottunk). Történeti és összehasonlító vizsgálatok azonban arra is rámutattak, hogy a tömegesedés újabb és újabb szakaszát az intézményi és fenntartói szintű oktatáspolitika egyfajta pr-munkája előzi meg: az intézménytípust előbb népszerűsítik, úgy fogadják el egy-egy térségben és /vagy adott társadalmi csoportban.

Ez annyit jelent, hogy magának a tömegesedésnek a szociálpszichológiájához kerültünk egy lépéssel közelebb, ráismerve arra, hogy az egész tömegesedési folyamat ilyen lépések alapján halad előre; vagyis esetleges és alkalomszerű is lehet (nem pedig merev törvényszerűségek, egyfajta automatizmus szerint halad előre, ahogy a makrostatisztikákból kiolvasható lenne).

Az oktatáspolitika "önismétlő" természete

Az oktatási expanzió, illetve az arra adott *oktatáspolitikai válaszok mintegy ismétlik önmagukat*. Ezen azt értjük, hogy ami most (a kilencvenes évek második felében) lejátszódik a harmadfokon, az mintegy harminc évvel ezelőtt a másodfokon játszódott le (középfokú oktatás).

> A párhuzamok már-már félelmetesek: a szakképzés eluralkodása, az általános képzés visszaszorítása, presztízsének hanyatlása, a lakossági reagálások, s mindennek reprezentációja a közvéleményben, a médiában.

E fölismerés segítségével az oktatáspolitika bizonyos mértékig "törvényszerűbbé" válik, azaz jobban előre jelezhető; egyszerűbben szólva az oktatáspolitika nagyjából azt fogja tenni a felsőoktatásban is, amit harminc évvel ezelőtt a középfokú oktatásban tett (ennek adatolására és magyarázatára másutt tértünk vissza, vö. Híves T., Kozma T., Radácsi I. 1997).

A késettség oktatáspolitikája

A kilencvenes évek második felében nemcsak az oktatáspolitika retorikája változott, hanem a konkrét döntések is (fölgyorsultak, majd lelassultak). Ha ezeket a döntéseket időrendbe rakjuk, és megpróbálunk egyfajta konzisztens felsőoktatási politikát (oktatáspolitikai stratégiát) kiolvasni belőlük, akkor *az oktatáspolitika egyfajta következetes késettsége: Spaeteffekt) tűnik ki leginkább.*

> Magyarázatától ismét csak eltekintünk. Példaként elég, ha csupán egy, az utóbbi években vihart kavaró döntésre, az ún. "felsőoktatási integrációra" utalunk, amely mintegy két évtizeddel késett meg, hiszen már a nyolcvanas évek elején tervezőasztalon és a vonatkozó vitákban megfogalmazódott.

Ennek a fölismerésnek a birtokában ismét közelebb kerülhetünk a politikai döntések értelmezéséhez. Jól látható, hogy bizonyos vezérgondolatok mintegy generációs késéssel érlelődnek meg a döntésre (ami összefüggésbe hozható pl. a politikusok és /vagy a szakértők nemzedékváltásaival is).

Az expanzió és a kisebbségek

Ugyancsak ennek a kutatásnak az időszakában – részben e folyó kutatás eredményeképp, részben más, kapcsolódó tematikájú vizsgálataink révén (Kozma 1998e) – vált világossá *a harmadfokú képzés kardinális szerepe a kisebbségi oktatásban*. Részben kiderült, hogy a kisebbségi iskolázás (nem iskolázás) milyen deficitekkel jár a többségi oktatáspolitika számára, különösen az említett euroatlanti integráció során. Részben pedig az derült ki, hogy maguknak a kisebbsé-

geknek milyen iskolázási előnyeik vagy hátrányaik lehetnek a többségi társadalommal szemben.

> Mindez különösen olyan oktatási forma expanziója során válik világossá, amely épp most fordul át a kezdeti lappangó szakaszból a gyorsuló növekedés szakaszába; s ahol az összehasonlítás épp azt mutathatja meg, hogy a harmadfokú képzés miért áll a gyorsuló növekedés pályájára az egyik régióban, és miért nem tud fölgyorsulni a másik régióban (kisebbségi lakosság).

Ez a fölismerés azzal a haszonnal jár, hogy az összehasonlító regionális elemzések során a lakosság igényeit, ezeknek az igényeknek a várható változásait jobban megértjük, illetve megbízhatóbban jelezhetjük előre.

A "negyedik fokozat"?

Az évtized közepétől fogva – nagyjából abban az időben, amikor mi a harmadfokú képzés regionális elterjedtségére vonatkozó kutatási programunkat megfogalmaztuk – a felnőttoktatás szokatlan boomjának lehettünk tanúi. Mostanra már az is valószínűsíthető, hogy nem egyszerű divathullámról van szó. Máskülönben könnyen mondhatnánk, hogy ez a hetvenes évek gondolatainak visszatérése vagy újbóli fölfedezése egyebekkel pl. a hátrányos helyzettel együtt. A hetvenes évtized ugyanis hasonlóképp a felnőttoktatás fölfelé lendülő ága volt; olyan modellek megalkotásáé, amelyek azóta is irányt mutatnak a felnőttoktatással foglalkozóknak (élethosszig tartó tanulás, permanens nevelés, rekurrens képzés, "szendvics-képzés stb.). Ha pusztán erről a visszatérésről (újbóli felfedezésről) volna szó, egyszerűen azt mondhatnánk, hogy egy politikusi nemzedékkel később megint fölfedeztek valamit, amit a korábbi nemzedék már tudott, csak épp elfelejtette. Néhány statisztikai másodelemzésünk azonban nem ezt mutatta (Kozma T. 2000). Ma már sokkal inkább azt látjuk, hogy másról és többről van szó: a statisztikai másodelemzések birtokában valószínűsíthető (pontosabban nem zárható ki) a föltételezés: a felnőttoktatás jelenkori fölfedezése valójában az aktuális oktatáspolitikai válasz arra a körülményre, hogy a Föld legiskolázottabb kontinensének tekinthető Európában a lakossági igények növekedése folytatódik az oktatás terén.

Az említett statisztikai másodelemzésekből ugyanis a következők derülnek ki. Bár csupán töredékes és időszakos a felnőttoktatás statisztikai regisztrációja (főként Magyarországon és Európa keleti régiójában), annyi ebből is kiolvasható, hogy a felnőttoktatás klientúrája fokozatosan megváltozik. Míg néhány évtizeddel ezelőtt a felnőttoktatásnak elsősorban iskolázást pótló és politikai igazságokat tevő funkciója volt, addig az 1980-as évektől kezdve fokozatosan eltolódott a szakképzés felé. A felnőttoktatás "zászlós hajója" – vagyis az az oktatási forma, amely meghatározza más felnőttoktatás helyét és szerepét is – az 1990-es évekre a szakképzés lett.

A mondott időszakban a szakképzés fokozatosan fölfelé csúszott az oktatási rendszer szintjein: az 1970-es években főként a középfokú oktatással kapcsolódott egybe a francia modell szerint, vagy azzal párhuzamosan futott a német modell szerint, az 1980-as évek második felétől kezdve azonban egyre gyakrabban, egyre több oktatási rendszerben a kötelező (vagy a középfokú) képzés utáni időszakban következik. És mivel így a szakképzés a kötelező utáni képzés részévé vált (post-compulsory, post-secondary, felsőfokú szakképzés, harmadfokú képzés), a felnőttoktatás a harmadfokú képzés kiegészítőjévé alakul át. Az eredmény: a harmadfokú képzés növekvő sokasága egybekapcsolódik a felnőttoktatással – a két képzési forma egyre kevésbé választható szét. A kilencvenes évek végének nemzetközi statisztikai adatai pedig már arra figyelmeztetnek, hogy annál magasabb a felnőttoktatásban való részvétel a világ legfejlettebb ipari országaiban, minél magasabb a lakosság harmadfokú végzettsége. Amiből az (is) kiolvasható, hogy a felnőttoktatás klientúrája tovább változik, és a jövőben – várhatóan – a harmadfokú képzés folytatásának, kiegészítésének lesz tekinthető.

Ezekből az adatokból és meggondolásokból alakítottuk ki – kutatásunk lezárása felé haladva – azt az ideiglenes föltételezésünket, hogy *az oktatás expanziójának lehetséges (európai?) alternatívája egy ún. "negyedfokú képzés".* Ezen azt értjük, hogy a harmadfokú képzés tömegessé válásával az oktatás expanziója – az európai hagyományú oktatási rendszerekben – nem zárulna le, hanem folytatódnék; s az erre adott egyik lehetséges oktatáspolitikai válasz épp a felnőttoktatás különböző formáinak elterjesztése és tömegessé tétele lenne.

Hangsúlyozzuk, hogy itt csupán első hipotézisekről van szó, amelyeket nem tudunk bizonyítani, sőt a rendelkezésre álló eszközökkel még valószínűsíteni is csak az illusztrációk szintjén lehet. Inkább azt

mondhatjuk tehát (mint fönt), hogy a rendelkezésre álló statisztikai adatok nem zárják ki ezt a föltételezést; vagy másként fogalmazva: ezek az adatok így is értelmezhetők. Sietve megjegyezzük ugyanakkor, hogy akár igazolhatóvá válik hipotézisünk egy "negyedik fokozatról" az oktatási rendszerekben, akár tévesnek bizonyul később, egyrészt könnyen érthető, másrészt igen gyümölcsöző.

Ami a könnyen érthető, logikus voltát illeti: természetesnek látszik, hogy a lakosság iskolázottsági szintjének emelkedésével a felnőttoktatás helye és szerepe is megváltozzék. Ha a közép- vagy felsőfokú végzettek többségbe kerülnek egy társadalomban – s ott még mindig van (noha megváltozott funkciójú) felnőttoktatás –, akkor a felnőttoktatás egyfajta automatizmus szerint "negyedik fokozatúvá" válik. Fontosabb ennél hipotézisünk gondolatébresztő volta. Ezen a csapáson elindulva fedezhetünk föl olyan új oktatáspolitikai formákat, amelyek mintegy új, eddig ismeretlen lehetőségeit nyitják az oktatási expanziónak, s ezzel várhatóan kiemelik majd az eltömegesedő harmadfokú képzést a telítődés, stagnálás szakaszából. Mindez egybevágna az oktatási expanzióról imént vázoltakkal.

A kutatás további feladatai

Összefoglalva az elmondottakat: kutatásunk záró szakaszában a harmadfokú képzés problémáit már másként látjuk, mint kutatásunk kezdetén.

> Akkor – a kilencvenes évek első felének tapasztalatai alapján – úgy tűnt, a kutatandó új jelenség a tömegesedő felsőoktatás, annak is egy olyan alternatívája, amelyet az európai oktatáspolitika sok helyütt kialakított már. Kutatási problémánk megfogalmazásakor tulajdonképp azt kérdeztük, hogy ez az alternatíva – a felsőoktatás tömegesedésének "átterelése" az ún. harmadfokú képzés irányába – találkozik-e és mennyiben találkozik azokkal a lakossági igényekkel, amelyek Európa keleti felének néhány (megvizsgálandó) régiójában föllelhetők.

Kutatásunk zárószakaszában azonban ennél többet, de legalábbis egyebet (is) kérdeztünk. Azt ugyanis, hogy kirajzolódnak-e a harmadfokú képzés tömegesedésének jelei, s ezután vajon a vizsgált régióban (határmenti térségekben) mennyire megalapozott egy "negyedik fokozat" megjelenésére várni.

Értelmezési keret 2: A határmenti együttműködés

Tradicionális együttműködési formák

Korábbi kutatásunkban azt találtuk, hogy egy államhatárokon átnyúló térség lakossága akkor kezd közösségként viselkedni – vagyis akkor folytat együttes vagy egymást kiegészítő gazdasági, társadalmi vagy kulturális tevékenységeket –, ha hagyományos kötelékek fűzik őket össze; olyanok, amelyek még az államhatár kialakítása előttről származnak. Ezt neveztük a határmenti együttműködés tradicionális modelljének. Határmenti térségek elemzése során mutattuk be, hogy a tradicionális együttműködések tradicionális intézményeket és szolgáltatásokat igényelnek (a határ mindkét oldalán). Ezeknek az intézményeknek (szolgáltatásoknak) szimbolikus fontossága van: arra hivatottak, hogy a regionális összetartozást kifejezzék, illetve megtestesítsék. Az oktatásra lefordítva mindez azt jelenti, hogy a harmadfokú képzés iránti igény tradicionális intézmények együttműködésével elégíthető ki hagyományos határon átnyúló térségekben (pl. együttműködő, egymást kisegítő egyetemekkel).

> A tradicionális együttműködések jellegzetes példája egy adott térség klasszikus felsőoktatási intézménye, amely mind nevében, mind föladatai között a térségi összetartozást hordozza, illetve kívánja fejleszteni, fönntartani. Ebben az esetben a harmadfokú képzés hagyományos formáit preferálják. A harmadfokú képzés korszerűnek tekintett formái (felsőfokú szakképzés) ebből a szempontból diszfunkcionálisnak minősülnek.

Modern együttműködési formák

A modernizálódás modellje ettől eltérően az, ha az együttműködés a mai szükségletek kielégítésén alapszik. Az államhatár által megosztott térség jelenkori (mai, korszerű) gazdasági, társadalmi vagy kulturális szükségleteit a térségen belül maradva lehet kielégíteni – esetenként jobban is, mint a vonzáskörzeten kívüli központokat

fölkeresve. Ilyen esetekben a határon átnyúló együttműködés azt jelentheti, hogy a térség képzési kínálatát viszonylagosan teljessé lehet tenni a határ két oldalán elhelyezkedő és egymással kooperáló intézményekkel. A modern együttműködésekhez dinamikusan fejlődő vonzásközpontra van szükség (legalábbis az államhatár egyik oldalán).

A harmadfokú képzés korszerűnek tekintett formái (felsőfokú szakképzés, rövid ciklusú alapozó képzések, piaci jellegű post-compulsory oktatások stb.) a modern együttműködést alapozzák meg, illetve jelzik egy adott térségben.

Fölzárkózási stratégia

"Fölzárkózási stratégiának" neveztük az adott régiónak azt a törekvését, hogy a régión belül a kínálatok viszonylagos teljességét teremtse meg, és ezzel a régió lakosságát a régió határain belül szolgálja ki, tartsa meg. Ilyen törekvései elsősorban a régió elitjeinek (gazdasági, politikai, kulturális) van; de a magatartás – főként a tradicionális együttműködében – ennél jóval általánosabb, jellemzi a társadalom szűkebb és tágabb köreit is (patriotizmus). Törekvéseikben annyi a közös, hogy mindnyájan el vannak kötelezve a helyben maradás iránt, és ez a régió egészének közös fejlesztésére ösztönzi őket.

Fölzárkózási stratégia és tradicionális együttműködés jellegzetesen együtt járnak, amint azt térségi tanulmányaink megmutatták. De a fölzárkózási stratégia jellemezheti a modern együttműködési formák szorgalmazóit is. Modern együttműködés és fölzárkózási stratégia együttes előfordulása a térségi kooperáció optimális változatát jelentené.

Túlélési taktika

"Túlélési taktikának" neveztük el azt a lakossági magatartást, amely lényegében a régióból való elköltözést választja egy gyorsan modernizálódó vonzásközpontba, amely azonban az adott régión

kívül esik. Ez is az együttműködés egy formája; már ti., ha együttműködésnek tekintjük, hogy az államhatárokat keresztező térség mindkét oldaláról egy közös vonzásközpontba igyekeznek az ott élők.

> A valóságban "túlélési taktikát" minden régió minden felében folytatnak az ott lakók (bizonyos területi-társadalmi csoportok). Ebben az értelemben "fölzárkózási stratégia" és "túlélési taktika" együttesen figyelhető meg a regionális társadalom más és más társadalmi együtteseiben: az elitek inkább a fölzárkózási stratégiában érdekeltek, a lakosság peremhelyzetű csoportjai pedig inkább túlélési taktikákat választanak. A kérdés az, vajon a dinamikusan fejlődő vonzásközpont a régió határain belül esik-e – kifejleszthető-e ott – vagy pedig a térség városhiányos marad.

A harmadfokú képzésnek valamennyi vizsgált térségben ma jelentős mozgósító hatása van; felzárkózási stratégia éppúgy formálható belőle (térségi, regionális szinten), mint túlélési taktika (egyéni, kisközösségi szinten). A vizsgált térségek helyzetét és jövőjét ezért nehéz és bizonytan megítélni. Kutatásunkban inkább a lehetséges, mintsem a várható változásokra összpontosítottunk.

Térségi tanulmányok 1: A Miskolc-kassai régió

A hagyomány ereje

A Miskolc-kassai térség statisztikai elemzésének legfontosabb tanulsága az, hogy *a térség történetileg kialakult szerepe a munkamegosztásban* (bányászat, kohászat, nyersanyag-feldolgozás és nehézipar) *máig ható érvénnyel határozza meg a térség lakosságának iskolázottságát, képzettségét, sőt társadalmi-demográfiai összetételét is*, mégpedig a határ mindkét oldalán.

> A Miskolc-kassai térség egykor a Monarchia egyik nehézipari fellegvárának indult; a történelmi Magyar Királyságnak pedig az egyik ipari innovációs és modernizációs régiójaként alakult ki. Az 1919-es hatalomváltás csupán államhatárt húzott a térségben már kialakult kapacitások közé; azonban mind az újjáalakult Magyarországon, mind pedig az újonnan alakult Csehszlovákiában (Szlovákiában) ez a fellegvár-jelleg továbbra is megmaradt, sőt a második világháborút követő erőltetett iparosítás során még külön hangsúlyt is nyert. A térség sorsát nem az államhatár, nem is a hatalomváltások pecsételték meg, hanem alapvetően az a nehézipari hanyatlás, amely a határ mindkét oldalán válogatás nélkül bekövetkezett, és amelyet eltérő módon ugyan, de mégiscsak fel tudott tartóztatni ideig-óráig a két ország politikája.

A Miskolc-kassai régió esete tipikus példája annak, hogy egy-egy térség még zárt határok esetén is igen hasonló módon "viselkedik" anélkül, hogy a köztük létrejövő együttműködés (akár ezen a szinten) tudatos és tervezett volna.

Nemzetiségi hovatartozás

A térség elemzése fölhívta a figyelmet arra is, hogy a nemzetiségi összetételnek kisebb – úgyszólván elhanyagolható – hatása van a térség társadalmára, ahhoz képest, hogy az általában számon tartott

tényezőknek (korszerkezet, iskolázottság, képzettség, foglalkoztatottság) itt is mekkora szerep jut. Az összefoglaló adatokat tartalmazzák az 1-3. táblázatok.

A Miskolc-kassai térség lakosságát nemzetiségi (etnikai) szempontból vegyesnek találtuk; itt azonban az elvárthoz képest (szlovákok, illetve magyarok) a dinamikusan növekvő, fiatalos és egyéb szempontból is (pl. városiasodás) meghatározó népességet a cigányság tette ki. Ezt fontos fölismerésnek tartottuk abból a szempontból, hogy egyébként a térség mindkét ország történelmének gazdag hagyományaival rendelkezik; és viszonylag kevéssé érintették az elmúlt évtizedek erőszakos lakosságcseréi, valamint a nyomában keletkező nemzeti-etnikai ellentétek. A nemzetiségi összetételnek viszonylag kis jelentősége van (legalábbis ebben a térségben) a modernizálódás és a felzárkózás szempontjából (köztük a harmadfokú képzés iránti igények szempontjából is). De ha van, akkor az ma már (a kilencvenes években) nem a hagyományos törésvonalak mentén húzódik; sokkal inkább az új bevándorlások hatásában keresendő. A nemzetiségi összetételt négy, a vizsgált területhez tartozó szlovákiai járásról az 1-2. térképek mutatják.

Demográfiai összetétel

Bár a térség az egykori Magyarország egyik hagyományos népességkibocsátó területe volt – vagy annak közvetlen közelében fekszik –, ma már maga is jellegzetes demográfiai apályokat szenved el. Az egyik ilyen részfolyamat az erőltetett városiasodás volt (a magyarországi oldalon nagyobb, a szlovákiai oldalon kisebb, de mindenképp meghatározó szerepű városokat eredményezve). A másik részfolyamat az idősek növekvő és a fiatalok csökkenő aránya, a magyarországi oldalon ez is kifejezettebb, de a szlovákiai oldalon is jól kivehető folyamat (3-4. térkép).

Adataink lehetővé tennék, hogy ezt a megfigyelést nemzetiségi hovatartozással kössük össze, (a magyar nemzetiségűek közt valamivel magasabb az idősek és valamivel alacsonyabb a fiatalok aránya, mint a szlovák nemzetiségűek közt – és ez a határ mindkét oldalán érvényes). Mégsem teszünk ilyen különbséget, mert a lényeges meghatározónak a cigány lakosság már

említett dinamikus növekedését tekintjük (a szlovákiai oldalon kifejezettebben, de a magyarországi oldalon is jól kivehetően).

Ez a statisztikai megfigyelés arra enged következtetni, hogy az a demográfiai apály, amely Közép-Európa társadalmaiban is megfigyelhető, az egykori népességkibocsátó térségeket sem kerüli el. Ez az általánosnak mondható lakossági magatartás csupán akkor változik statisztikailag megragadható módon, amikor tömegesnek tekinthető lakossági utánpótlás érkezik (a jelenséget korábbi területi kutatásainkban már megfigyeltük és leírtuk). Mindez mikroszinten előrevetíti Kelet-Közép-Európa demográfiai dilemmáját és a javasolt megoldások (betelepítés) várható társadalmi hatásait.

Iskolázottság és szakképzettség

A Miskolc-kassai térség lakosságának iskolázottsági vizsgálata azzal a tanulsággal járt, hogy a szlovákiai lakosság – általánosság–ban szólva – magasabban iskolázott, mint a magyarországi.

Ezen belül a szlovákiai lakosság körében kevesebb az "iskolázatlan" (5. térkép) (azaz olyanok, akik az általános iskolát nem fejezték be, jóllehet itt oktatásstatisztikai értelmezésekre is kellett hagyatkoznunk); a magyarországi lakosság körében kevesebb a csak általános iskolai végzettséggel rendelkező, mint Szlovákiában (6. térkép); a szlovákiai lakosság középiskolai végzettsége magasabb, mint a magyarországiaké (7. térkép); viszont a magyarországi lakosság felsőfokú végzettsége valamivel magasabb, mint a szlovákiai oldalon élőké (8. térkép).

Ezek az eltérések elsősorban a térségben található kétfajta iskolarendszernek tulajdoníthatók. A magyarországi iskolarendszerben a szakképzés középfokú végzettségnek számított, így a magyarországi térfélen lakók szakképzettsége magasabb, mint a szlovákiai térfélen élőké. A csehszlovák oktatáspolitika ezzel szemben a középiskolai végzettséget szorgalmazta, s ennek megfelel az a tény, hogy a szlovákiaiak középiskolai végzettsége valamivel magasabb.

Ha azonban ezektől az iskolarendszerbeli eltérésektől eltekintünk, akkor is azt mondhatjuk, hogy a térség szlovákiai oldalán iskolázottabbak az ott élők, mint a magyarországi oldalon. Mielőtt ebből további következtetéseket levonnánk, érdemes persze mérlegelni a

térség elhelyezkedését a két ország egészében (Kelet-Szlovákia, illetve az észak-magyarországi régió). E mérlegelések alapján (mindkét régió elmaradott országuk egészéhez viszonyítva, bár az észak-magyarországi régió elmaradottsága kifejezettebb, mint Kelet-Szlovákiáé) mégis azt adatoltuk, hogy a szlovákiai lakosság iskolázottsága általánosságban magasabb. Erre az iskolázottságra ma az alapiskolai vagy a középiskolai végzettség jellemző, és egyelőre még nem jellemző a felsőfokú végzettség. Ettől eltérően a magyarországi térfélen a (középfokú) szakképzettség a jellemző, amihez valamivel több harmadfokú végzettség társul. A szlovákiai végzettség kiegyenlítettebb, a magyarországinak a csúcsa pedig magasabbra tevődött.

Településszerkezet és foglalkoztatottság

Mint említettük, ezt az eltérő iskolázottságot nem a nemzetiségi összetétel határozza meg elsősorban (jóllehet negatíve úgy látszik, mert a térség szlovákiai oldalán élő magyarok iskolázatlanabbak, mint a térség szlovákiai oldalán élő szlovákok). Ha azonban nem az etnikai /nemzetiségi összetétel, akkor vajon mi? A vizsgálatból azt a választ nyertük, hogy elsősorban a települési (kistérségi) hovatartozás – ami viszont szorosan függ a foglalkoztatottságtól. A mezőgazdasági dolgozókkal jellemezhető térségekre általában jellemző az alacsonyabb iskolázottság, és a szlovákiai oldalon, a határ mentén e településekben a legmagasabb a magyar nemzetiségű népesség aránya (9. térkép).

A városlakók az államhatár mindkét oldalán iskolázottabbak, mint a falusi lakosság (s a szlovákiaiak annyival iskolázottabbak, hogy ott kevesebb városlakó iskolázottsága is meghatározó a magyarországi több városlakó iskolázottságával szemben). A vizsgálat ugyan kiderítette, hogy a térség városlakói a magyar oldalon elsősorban magyarok, a szlovák oldalon pedig szlovákok – itt tehát mintha ismét közbeszólanának nemzetiségi szempontok. Csakhogy a szlovákiai városlakók közt nagyobb arányban fordulnak elő roma etnikumúak, ami arra utal, hogy a roma etnikumúak iskolázottsága (is) előbbre tart a térség szlovákiai oldalán.

Depresszió és kiemelkedés

Ennek a térségnek a fő mezőgazdasági területei a határ szlovákiai oldalára esnek (itt laknak a magyar nemzetiségűek is), ami közvetlenül utal kézenfekvő gazdasági térségi együttműködésekre (mezőgazdasági munkaerő, mezőgazdasági termékek). A városközpontok a térség magyarországi oldalán összpontosulnak, ami a potenciális együttműködéseket még inkább lehetővé tenné. Ennek megfelelően a térséget sújtó nehézipari depresszió is jobban "szétterül" a térség magyarországi oldalán, és inkább koncentrálódik a térség szlovákiai oldalán (kassai vasmű). A vizsgálat során az a véleményünk alakult ki, hogy ez a depresszió több okból is inkább sújtja a térség magyar, mint a szlovák oldalát.

> Ilyen okok: a határmentiség, amely az egykori nehézipart elvágta további felvevő piacaitól és együttműködő partnereitől (vö. Diósgyőr kooperálását a Kassai Vasművel – ez a kooperáció kutatásunk időtartama alatt indult meg); a képzettségi szerkezet, amelyet a magyar oldalon a lakosság középfokú szakképzettsége jellemez, míg a szlovákiai oldalon a városlakók inkább középiskolát végeztek; a mezőgazdasági kistérségek elszigeteltsége a nehézipari központoktól (egyik inkább a szlovákiai oldalon, másik jobbára a magyarországi oldalon fekszik); a demográfiai stagnálás, ami a szlovákiai oldalon elsősorban a falusi lakosság jellemzője, míg a magyar oldalon ilyen különbséget nem észleltünk. Az ipari dolgozók arányát mutatja a 10. térkép, ebből jól látszanak az egykori nehézipari centrumok.

Az elmondottaknak megfelelően, vizsgálatunk eredményeképp az alábbi térségen belüli együttműködések/fejlesztések voltak megfogalmazhatók:

- a térségen belüli várospárosok (pl. Miskolc – Kassa stb.) együttműködésének erősítése; ez kiterjedhetne kiegészítő intézményhasználatokra, egymást kiegészítő szolgáltatásokra és kapcsolódó ellátásokra;
- a térségen belüli mezőgazdasági és ipari kistérségek, körzetek együttműködése (kis ellátó körzetek a térségen belül);
- a térségen belüli lakossági mozgások ösztönzése (ingázások és vándorlások, amelyek a térségen belül maradnának) a demográfiai apály hatásának enyhítésére;
- összekapcsolt munkaerő-piac és a foglalkoztatás egymást kiegészítő tervezése.

E (naivnak látszó) javaslatokból néhány a vizsgálat lezárása közben, ill. azóta megvalósult vagy a kivitelezés állapotában van. Bár ez természetesen nem e vizsgálatunk eredménye, annyit mindenesetre megmutat, hogy a térségi szemlélet – az államhatár ellenére is – erős, fontos, jelentősége pedig növekedőben van, nem utolsósorban az Európai Uniós elvárások következtében is.

Együttműködések a harmadfokú képzésben

A régió két város vonzáskörzetét jelenti, amelyeknek az együttműködését akár az ún. Várospárosok mintájára is elképzelhetnők. Ebben a funkciómegoszlásban Miskolc kereskedelmi centrum, míg Kassa közigazgatási és kulturális központ szerepet töltött be. Mégsem beszélünk valódi várospárosról. Ennek az az oka, hogy Kassa dominanciája és Miskolc alárendeltsége nyilvánvaló volt mindaddig, amíg a régiót államhatár nem választotta ketté. Úgy is fogalmazhatnánk tehát, hogy az egész régió mintegy Kassa vonzáskörzetének számított mindaddig, amíg ugyanahhoz az államalakulathoz tartoztak. Miskolc térségi szerepkörét valójában a régiót kettészelő államhatár megjelenése tette lehetővé (s vonta kétségbe azokra a rövid időkre, ameddig az egész régió az egyik vagy a másik államalakulathoz tartozott).

E történeti fejlemények nyomán azonban mindkét városközpont peremhelyzetbe került. Miskolc olyan vonzáskörzetet "örökölt meg", amely nem tekinthető sem történeti, sem természeti értelemben igazi térségnek (elemei sokrétűbbek, alkotó részei pedig korántsem egységesek). Kassa viszont a világháború utáni új államhatárokkal valójában elvesztette vonzáskörzetének jelentős részét, illetve olyan térségrek csatlakoztak hozzá – észak felől – amelyekkel hagyományosan nem állt munkamegosztási kapcsolatban. Az államhatárok közelsége pedig politikai okokból akadályozta sokrétű lokális kapcsolatok kialakítását.

Ma Miskolc és Kassa olyan várospárosoknak tűnnek, amelyeket csupán az államhatár akadályoz abban, hogy ésszerű funkciómegosztást alakíthassanak ki. Valójában azonban ez a funkciómegoszlás nem alakul, mivel a régió, amelyben mindkét város elhelyezkedik, monostruktúrás ipari körzetté vált az elmúlt fél évszázad során, ahonnan az egyéb – nem ipari (nehézipari) funkciók már elköltöztek, vagy jelentős mértékben ki sem alakultak. Így Miskolc és Kassa

együttműködése nem a szerepmegosztáson alapszik ma sem, sokkal inkább a funkciók hasonlóságán.

Ezen belül a vizsgált régió – amelynek adatait Kassa közvetlen vonzáskörzete nélkül elemeztük a kutatás során – tulajdonképpen csak Miskolc vonzáskörzete volna, ha az államhatár ezt nem akadályozná. Az államhatár megléte következtében azonban a vizsgált régió szlovákiai fele igazából városhiányos térség. Mindaz a jelenség, amelyet a föntiekben fölsoroltunk (mezőgazdasági népesség, elöregedés, relatív iskolázatlanság, különösen a vidéki/magyar nemzetiségű lakosság körében stb.) világosan mutatja egy városhiányos térség képét. Ez a térség – a vizsgált régió szlovákiai része – nem Kassa kistérségi vonzáskörzete, de nem is tartozik Miskolc vonzáskörzetébe, épp az államhatár miatt. Mindebből világos, hogy együttműködése a régió magyarországi részével közvetlen szükségszerűség volna. Annál is inkább, mivel a régió magyarországi része az e kistérségben lévő mezőgazdaság számára egyfajta közelebbi piacot jelenthetne, ha a határok a jelenleginél átjárhatóbbak volnának.

Mindez számottevően akadályozza a regionális együttműködést, a képzésben történő kooperációt is. E kooperációnak azonban van még egy jelentős akadálya. Mindkét városi központban van egyetemi szintű felsőoktatás – csakhogy a harmadfokú képzés a régió mindkét városában elsősorban műszaki (Kassán másodsorban mezőgazdasági, a magyarországi félen pedig pedagógusképzési) jellegű. Ez a szűkebben szakképző profil érthető az imént vázolt előzményekből. Az oktatásszervezők könnyen gondolhatták az elmúlt évtizedekben, hogy a lokális munkaerőpiacokat a képzések akkor szolgálhatják jól, ha elsősorban a régió nehéziparára képeznek. Ez a szűk profil valamelyest bővült az elmúlt évtizedben – Kassán közgazdasági kar létesült, Miskolcon pedig bölcsészkar is –, ami azonban még mind kevés ahhoz, hogy akár az egyik, akár a másik egyetem valódi centruma lehessen a harmadfokú képzésnek.

Azt mutatták a vizsgálataink, hogy a régió lakossága – e lakosság iskolázottsága és szakképzéettsége – még nincs fölkészülve a tömeges harmadfokú képzések kibontakozásához. A lakosság iskolázottsági szintjéhez sokkal inkább azok a szakképzések illenek, amelyek rövid ciklusúak ugyan, de nem a másodfokú képzésre épülnek, hanem az elemi képzésekre (szakmunkás képzés). Ez különösen a régió magyarországi felének adataiból szembetűnő, és egyúttal tükrözi az eltérő magyarországi és csehszlovákiai oktatáspolitikát is. Kétségtelen azonban, hogy a domináns nehézipar, az ahhoz csatlakozó energiaipar, illetve földolgozó iparok sokkal inkább mennyiségi, mintsem minőségi munkaerőre vártak az elmúlt évtizedekben. Jelenleg a régió mindkét fele a vonatkozó állam jellegzetesen munkanélküli térsége.

Interjúink szerint a műszaki képzésben érdekelt – a tiszta profilt tartani akaró – egyetemi oktatás és a vezető oktatók szubjektiv okokból sem tudnak a harmadfokú képzés katalizátorává válni. Számukra a harmadfokú képzés mindannak a megtestesítője, amit elvetnek, ami ellen tiltakoznak, amilyen irányban lépni nem kívánnak. A régió magyarországi felében a Miskolci Egyetem e tekintetben előbbre áll, mint a kassai egyetem. Kapcsolata a Világbankkal – a kormány közbenjárásával – kulcsszerepet ígérne a régió harmadfokú képzésének szervezésében. Az egyetem vezető oktatói azonban úgy tartják, hogy ez eltávolodás az egyetemi eszmétől, és csak arra jó, hogy olyan szerepekbe kényszerítsék őket, amelyek hosszú távon bukásra ítéltettek. (Ez a beállítottság eredményezte a legutóbbi időkig, hogy az egyetem a régió magyarországi felében sem tudott és akart a felsőoktatás kiterjedésének a katalizátora lenni.)

A kassai egyetemet emellett infrastrukturális adottságai is akadályozzák egy bővülő harmadfokú képzés megszervezésében (hiányzó távközlési fejlesztés). Bár a távoktatás szervezésében előbbre haladtak, mint miskolci kollégáik, a tőlük való viszonylagos technikai lemaradás eredményeképp a távoktatás puszta tréninggé válik, mert nem tud hozzájárulni (fizikailag sem) egy regionális képzési szerepkör betöltéséhez (legalábbis a határ szlovák oldalán).

Az elmondottakból különféle kiutak visznek előre, amelyek nemcsak alternatívak, hanem akár egymással is kombinálhatók. Az általános alapozó képzés kiterjesztése, ezen belül az iskolázottsági színvonal emelkedése, a szakképzés háttérbe – illetve a középiskola utánra szorulása – azok az oktatáspolitikai fejlemények, amelyek lehetővé teszik a harmadfokú képzés fejlődésének megindulását. Bár a régió adottságai azt sugallják, hogy a kiút a szakképzés áthelyezése az érettségi utáni szakaszba, mégis látnunk kell, hogy ez önmagában nem megoldás, mivel a régió stagnáló nehézipara nem nyújt kellő elhelyezkedési lehetőségeket. A regionális együttműködés tulajdonképpen a ma egymástól elszigetelt munkaerő-piacok összekapcsolását jelentené, amelyek jelenlegi elzárt formájukban nem képesek kellően ösztönözni az oktatást.

Bár a régió ipari arculata inkább a harmadfokú képzési együttműködést sugallaná, a régió egészének fejlődését mégis valószínűleg az egyetemek együttműködése segíthetné. Ennek az a feltétele, hogy valamelyik egyetemen olyan általános képzés indulna meg, amelynek a hatása a másik egyetemre is átsugárzik, és a másik egyetemet is hasonlóra készteti, vagy együttműködést és funkciómegosztást kényszeríthet ki. E tekintetben a Miskolci Egyetemen körülbelül egy évtizede megindult erőteljes fejlődés ígéretesnek tűnik – hatása azonban a regionális kooperálás szempontjából még alig érzékelhető.

A vizsgált régió szlovákiai oldala számára emellett létkérdés volna, hogy a határ túlsó (magyarországi) oldalán erőteljes képzési vonzás alakuljon ki. Az itteni magyar nyelvű lakosságnak ez az igazi esélye arra, hogy kikerülhessen abból a városhiányos helyzetből, amelybe Kassa távolsága és az anyanyelvi oktatás viszonylagos fejletlensége következtében került. Mindez természetesen visszahat a Miskolci Egyetem távlati fejlesztésére is. E távlati fejlesztések csak akkor funkcionálisak, ha az egész régióra szólnak, nem csupán arra a területre vagy azokra a gazdasági ágazatokra, amelyekre a képzés jelenleg koncentrálódik.

Az esettanulmánynak ebből a részéből azt a tanulságot vontuk le, hogy a harmadfokú képzés elterjedése a térségen belül elsősorban a szlovákiai oldalon várható. Motorja nem a magánoktatási intézmények vagy a kis- és közepes méretű vállalkozások lesznek, hanem a hagyományos nagyipar.

> Megjelenésük és elterjedésük azon fog múlni, hogy megjelenike a nemzetközi tőke a térségben, és képzési rendszerét kiterjeszti-e a térségben lakó alkalmazottaira is. Ha és amikor ez megtörténik, akkor a harmadfokú képzés a térség szlovákiai oldalán várhatóan föllendül, és esetleg összekapcsolható a magyarországi oldalon található igényekkel is (különösen a nemzetközi tőke esetében). Ha azonban ez nem történik meg, akkor a ma meglévő agrár és műszaki orientációjú felsőoktatás keretei között fog kibontakozni egyfajta harmadfokú képzési expanzió.

A térség sorsa – mind a harmadfokú képzés expanziója tekintetében, mind pedig általános fejlettségét tekintve – valójában attól függ, hogy beleesik-e a nemzetközi tőke útvonalába (e tekintetben a leendő autópálya esetleg föllendítő hatású lehet). Azt föltételezzük, hogy ennek kifejezetten térséget erősítő, építő hatása lehet, amint azt Diósgyőr és Kassa poteciális és aktuális együttműködése sejteti.

Térségi tanulmányok 2: A bihari régió

Általános jellemzők

A bihari régiót a magyar-román határ választja ketté 1919 óta; azelőtt ez volt a történelmi Bihar megye. Közigazgatási, valamint földrajzi központja hagyományosan Várad (Nagyvárad, Oradea), jelenleg a térségnek másfél központja van (amennyiben Debrecen, amely hagyományosan nem része ennek a térségnek, mégiscsak egy várospárost alkot Váraddal). A bihari térséget hagyományosan a világosi hegyek, illetve a tőle északnyugatra fekvő lápvilág határolta; ezt a mocsárvilágot a XIX. századi lecsapolások idején nemcsak csapolták, hanem égették is. Az elhelyezkedése zárta el és őrizte meg a bihari térséget külső behatásoktól, és tartotta meg lakossága közt a protestantizmust a XVIII. század, a török alóli fölszabadítás időszakában is. Máskülönben a bihari térség egészében még a XIX.-XX. század fordulóján is olyan pusztaság volt, amelyen külterjes állattenyésztést folytattak. A kiegyezést követő föllendülés csupán érintette a mezőgazdaságot, amely eredetileg a középbirtokos nemesség kezén volt, s ez a nemesség a XIX. század második felében veszítette el gazdasági pozícióit, és konvertálta egykori gazdasági és politikai befolyását állami (megyei) hivatalnoki létté. Ennek a folyamatnak jellegzetes megtestesítői voltak, pl. a geszti Tiszák (eredetileg maguk is köznemesek, grófi címet először Tisza Lajos kapott Szeged újjáépítéséért).

A térség északi kisebb, magyarországi felét ma is meg lehet különböztetni a vele közigazgatási egységet alkotó Békés megyétől, illetve a Hajdúságtól. A térség fő útvonala (47-es út) mentén láthatóan válnak el az egykori békési, hajdúsági és az eredeti bihari települések (falukép, építkezési jelleg). Még kifejezettebb ez a térség nagyobb, déli, romániai felén, amely néhány vonzásközponti változtatástól eltekintve csaknem érintetlenül hordozza a bihari térség infrastrukturális jellemvonásait.

A bihari térség lokális társadalmának és kultúrájának mind az alföldi magyarság, mind a románság történetében fontos a szerepe. A magyarság történetében ez a rész (Partium) köztes és közvetítő területként szerepelt a hódoltsági Alföld, valamint a hegyeken túli Erdély között (nyugatról a bánság határolta). Ez a közvetítő-elválasztó szerep a XIX. század folyamán meghatározóvá vált a magyarság kultúrájának alakulásában (kismagyar szemlélet, népi-nemzeti kultúra, pro-

testáns politikai fölfogás). A románság történetében elsősorban a XIX.-XX. századi agrárszocialista mozgalmakkal fonódik össze.

Demográfiai jellemzők

A bihari térség a legkülönbözőbb mutatók eloszlását tekintve meglepően egységes. A mutatók értéke csak a Hajdúságban, illetve a térség délkeleti részében mutat szélsőségeket. Az észak-déli fejlettségi lejtő – amelyet más összefüggésben említ jelen zárótanulmányunk is – megfigyelhető ugyan ebben a térségben is, de inkább csak a Hajdúság és az egykori Bihar megye választóvonalánál. Ez a választóvonal helyenként még statisztikailag is kirajzolódik, dokumentálva a hagyományok messzire kisugárzó hatását. A romániai Bihor és a magyarországi Hajdú-Bihar megye összefoglaló adatait tartalmazza az 4-6. táblázat.

Ez különösen a lakosság demográfiai szerkezetét tekintve igaz; az idős népesség viszonylag magasabb aránya, valamint a fiatal népesség viszonylag alacsony előfordulása szinte pontosan követi az egykori megyehatárokat (tehát a hajdúsági települések demográfiai mutatói markánsan eltérnek ettől) (11-12. térkép). A bihari térség demográfiailag erősen depressziós terület; különösen is a térség közepét alkotó váradi vonzáskörzet tekinthető annak. (Népességkibocsátó, fiatalabb korszerkezetű azonban a hajdúság északnyugaton, illetve a világosi térséggel érintkező keleti perem.) Az öngyilkossági statisztikákból tudható, hogy ez a térség egyike a jellegzetesen szuicid vidékeknek Magyarországon; de ez a magatartás inkább a bihari térség lakosságára, semmint a magyar népességre vonatkozik.

Nemzetiségi összetétel, etnikai hovatartozás

A bihari térség északi fele csaknem homogén magyar nemzetiségű (törpe cigány, illetve román kisebbséggel) (13. térkép). A térség déli fele azonban már erősen kevert nemzetiségi szempontból (a román lakosság eredetileg a XIX. század második felének mezőgazdasági bérmunkásaiból tevődött ki; az impériumváltást követően termé-

szetesen erőteljes további betelepedéssel, illetve betelepítéssel. Továbbra is túlnyomóan magyar lakosságú Nagyszalonta és körzete; viszont mára román többségűvé vált a bihari térség középső és délkeleti harmada (14. térkép).

Ennél is fontosabb – és főként újabb keletű – fejlemény a cigányság erőteljes betelepedése a térségbe (15. térkép). A cigányság foglalja el a demográfiailag depressziós kistérségeket, és fokozatosan meghatározza a bihari térség lakossági magatartását (demográfia, iskolázottság). Tanulmányozásunk során nem találtunk számottevő különbséget magyarok és románok demográfiai magatartása között (a nemzeti hovatartozás nem szerepelt "független változóként"). Viszont erőteljesen eltért a cigányság demográfiai (és iskolázási) magatartása mind a magyarokétól, mind a románokétól (a bihari térség korszerkezetének helyenkénti "fiatalossága" is nekik tulajdonítható). Új betelepülőként a cigányság – hasonlóan a Miskolc-kassai térségben tanúsított lakossági magatartáshoz – fokozatosan meghatározója lesz a lokális szintű politikaformálásnak (legalábbis az ún. "lábbal szavazás" formájában).

Minthogy a nemzeti hovatartozás nem szerepel a térséget alakító "független változóként", a vegyes nemzetiségi /etnikai hovatartozás ellenére a bihari térség, mint említettük, szokatlanul homogén. Ez képezi az alapját egyfajta helyi identitás, lokálpatriotizmus kialakulásának is. Különösen azokban a társadalmi csoportokban markáns ez, amelyek az egyéni történelmüket a térség történetéhez tudták kapcsolni, azzal magyarázni, abból eredeztetni. Ebben az összefüggésben is sajátságos a cigány etnikum "viselkedése", amely a leginkább hagyományőrző ebben az egyébként is hagyományőrző térségben.

Iskolázottsági szerkezet, szakmai képzettség

A Miskolc-kassai régióhoz hasonlóan az iskolázottság szintje egyrészt az oktatási rendszerek különbözőségeinek a lenyomatai a határ mindkét oldalán; másrészt pedig inkább a korszerkezetet, semmint a nemzetiségi /etnikai összetétel hatásait tükrözték. Megállapítottuk, hogy

- a 0 évfolyamot végzettek aránya a térség romániai oldalán volt magasabb (16. térkép), míg viszont az elemi iskolai végzettséggel nem rendelkezőké a térség magyarországi oldalán (17.

térkép) (az eltéréseket a kétféle oktatási statisztikáknak, a hasonlóságokat a korszerkezet hasonlóságainak tudtuk be);
- a szakképzettek aránya a térség magyarországi oldalán magasabb (mint a szlovák-magyar összehasonlításban; csakhogy ez már inkább a hajdúsági településekre vonatkozott). Egyúttal viszonylag magas szakmai képzettséget találtunk a debreceni és a váradi vonzáskörzetben (amit a városi ellátottság szintjével magyaráztunk) (18. térkép);
- a befejezett középiskolai végzettségűek a térség hagyományos középpontján kívül, vagyis Debrecenhez közelebb, illetve a romániai Bihar peremén összpontosulnak (a romániai Bihar lakosságának iskolai végzettsége valamivel magasabb, mint a magyarországi Biharé) (19. térkép);
- a felsőfokú végzettek aránya viszont a térség magyarországi oldalán szignifikánsan magasabb, mint a romániai oldalon (beleértve a térség középpontját képező váradi vonzáskörzetet is) (20. térkép).

Az iskolázottságnak ezek a jellegzetességei igen hasonlók ahhoz, amit a Miskolc-kassai térség tanulmányozása közben megfigyeltünk. Eltéréseket is tapasztaltunk azonban. Ezek a következők:
- a bihari térség iskolázottsága egészében homogénabb, mint a Miskolc-kassai térségé (ez utóbbinak a szlovákai oldalán a lakosság iskolázottsága magasabb volt);
- a bihari térség iskolázottságát jobban meghatározta a térség vonzásközpontjaként szereplő Nagyvárad (Oradea) – ehhez hasonló meghatározottságot a Miskolc-kassai térség esetében nem figyeltünk meg (illetve ott több kisvárost találtunk a szlovákiai, viszont több középvárost a magyarországi oldalon);
- a bihari térség iskolázottsága még kevésbé kötődik a népesség nemzetiségi /etnikai megoszlásához (noha a román lakosság iskolázottsága valamivel magasabb a romániai félen, viszont a magyar lakosságé a magyarországi félen).

Összefoglalóan a bihari térség lakosságának viszonylag homogén iskolázottságára mutatunk rá, amelyet inkább a tradicionális alap- és középiskola, semmint a szakmai képzettség jellemez.

Együttműködés a harmadfokú képzésben

A történeti Bihar megye nagyobb része ma Romániához tartozik, és közigazgatási egységet alkot. Kisebb, magyarországi részén Békés, illetve Hajdú-Bihar megye osztozik. A romániai rész az ország (Románia) egyik legfejlettebb megyéjévé vált; a magyarországi részek ellenben az ország (Magyarország) legfejletlenebb kistérségei közé tartoznak. Míg Bihar nagy része az egyik ország – Románia – nyugati határszélét jelenti, addig a maradék részek máig a másik ország – Magyarország – hatérszéli peremvidékei. Itt az út (az útépítés is) megszakad, az intézmények (a történeti emlékek is, a múzeálisak is) elsorvadnak, a lakosság, kellő munkahelyek hiányában elvándorol. Az egykori Bihar megye kétfelé szakadása után a megye nagyobb része megindult a fejlődés útján – viszont az északnyugati kisebbik maradéka ma is inkább reminiszcenciákat őríz, és nem tudott kellően bekapcsolódni a befogadó közigazgatási egységek fejlődésébe (amely, mint tudjuk, önmagában is kérdéses).

Az együttműködés az egész Biharnak létérdeke volna. A nagyobbik rész számára azért, mert "kijáratot" nyitna észak-nyugati irányban. Amennyiben a szomszédos ország (Magyarország) Európai uniós taggá válik, akkor Bihar lesz /lenne a valódi nyugati határállomás. Érdemes előre is kialakítani azokat az eljárásokat, intézményeket, szemlélet- és magatartásmódokat, amelyekkel az ilyen Európai uniós közelségből a legtöbbet lehet profitálni. Kétségtelen, hogy ez Bihar megye romániai nagyobb részének óriási esély és nagy remény. Annál inkább hasznosítható, mert a szomszédos országrész – a történeti Bihar megye magyarországi darabjai – fejlettségben csak annyi konkurenciát jelentenek, amennyi a valódi versenyhez még szükséges. Nincsenek azonban sem elérhetetlen fejlettségbeli távolságban, sem kiegyenlíthetetlen túlsúlyban. A helyzetet leginkább a magyarországi Észak-Dunántúl és az ausztriai Burgenland viszonyával jellemezhetjük – egy (jelentős) különbséggel. Az észak-dunántúli régió sohasem alkotott olyan történeti egységet, mint amilyent a történeti Bihar vármegye alkotott (nem is szólva arról, hogy "Burgenland" nagyrészt tulajdonképpen az egykori Esterházy-latifundium, és csak ennyiben egység).

Ha az együttműködés kihívás és esély Bihar nagyobbik (Romániában lévő) része számára, elemi létérdek volna a magyarországi darabokon élőknek. Az elmúlt időszakokból most már világos, hogy egyébként is stagnáló más közigazgatási egységekhez tartozva a jelenlegi térségi kapcsolatok révén inkább sorvadni, semmint fölemelkedni fognak. A magyarországi Bihar kistérségei nemcsak azért ha-

lódnak, mert stagnál az ország dél-keleti régiója (ami önmagában sem igaz), hanem mert mind a gazdasági, mind a politikai (érdekérvényesítési) kapcsolatai szempontjából peremterületté vált. Ebből a peremhelyzetből a másik oldalon dinamikusan haladó Bihar tudná kiemelni.

A harmadfokú képzési kapcsolatok világosan tükrözik a helyzetet. A magyarországi részeken az oktatási expanzió csupán távolról követi az országos trendeket. Ma még a másodfokú képzés bővülése van itt napirenden, és a megoldást is inkább a szakképzésben, semmint a harmadfokú képzésre előkészítő oktatásban keresik. Miközben Magyarország más régióiban a szakképzés a harmadfokúvá válás útjára lépett, a magyarországi Bihar térségeiben ez is még csak a másodfokú képzés alternatívája, sőt egyfajta csökkent értékű másodfokú képzés (szakmunkás képzés) formájában is jelentkezik. A magyarországi Bihar tipikusan városhiányos térség, ahol a városközpont szerepet Berettyóújfalu – objektiv és szubjektiv okokból nem képes betölteni. Az adatokból pedig kiviláglik, hogy a legközelebbi vonzásközpont, Debrecen nem a bihari térségek, sokkal inbkáébb a hajdúsági városok központja (nem szólva arról, hogy nagyvárosi kapcsolatait tekintve maga is egyre súlyosabb gondokkal küzd).

Bihar romániai nagyobb felében az iskolázottság – fejlettségi szintjének megfelelően - természetesen előbbre tart. A harmadfokú képzés korszerű formái is alakulni kezdenek már (posztliceáris képzések). Bihar azonban nem úgy fejlődik, mint a dinamikus ipari térségek (pl. az említett Észak-Dunántúl). Ezek a posztliceáris képzések inkább próbálkozások, kezdeményezések, lépéstartás a korral, semmint gazdasáégi és /vagy társadalmi szükségszerűség. Így az elhelyezkedésbe gondokat, a kapcsolattartásban pedig nehézségeket okoznak. Megjegyezzük egyúttal, hogy nehézségeket okoznak a nemzetiségi képzésekben is, mivel a hivatalos (román) nyelven történő tanulás nem annyira a nyugati nyitást teszi lehetővé, hanem inkább a befelé fordulást támogatja (etekintetben a két nyelvű oktatás nyilvánvalóan segítene a kapcsolatépítésben). E kapcsolatok nemcsak kezdetlegesek – tipikusan ilyenek voltak magyarországi kapcsolataink a fordulat előtt –, hanem egyúttal diszfunkcionálisak is a régió felemelkedése szempontjából. Ha igaz a föltételezés, hogy Bihar nagy esélye a nyugati határmentiség, akkor nyilvánvaló, hogy e kapcsolatoknak (a harmadfokú képzési kapcsolatoknak is) leginkább régión belülieknek kellene lenniük. Idővel majd nyilván ilyenekké válnak; jelenlegi kapcsolataik azonban inkább szimbolikusak, és a nyugati nyitás iránti vágyat jobban tükrözik, mint a realitásokat.

Biharnak – megítélésünk szerint – nem is ezekre a középfok utáni képzésekre van most elsősorban szüksége ahhoz, hogy a (teljes) régión belül új kapcsolatokat és valódi együttműködéseket építsen.

Biharnak sokkal inkább egy regionális egyetemre volna szüksége, amely ezeket a szétszórt (sőt, mint láttuk, egyelőre még nem is létező) harmadfokú képzéseket koncentrálhatná és generálhatná. Egy bihari regionális egyetem egyúttal szimbolikus értékkel bír: Bihar hagyományos egységét jelenítheti meg, mindenki számára világosan, valamint azt, ahogy egy tradicionális (történeti) egységben élők az új kihívásokra fölkészülnek.

Egy bihari regionális egyetemnek, hangsúlyozzuk, ma és holnap a régiót, annak egészét és egységét kellene szolgálnia. Ezért kellene multikulturális legyen, aminthogy a Biharban lakók maguk is "együttélő nemzetiségek". Erre a célra jobban valók az általános képzések, mint a profiltiszta szakképzések, s amikor egy bihari regionális egyetem gondolata fölmerül, ennek elsősorban humán, általános és alapozó jellegű képzéseket kellene egybegyűjtenie. Regionális funkciójához az tartoznék, hogy a régióban – a határ mindkét oldalán – megtalálható harmadfokú szakképzéseket is megemelje és bekapcsolaja a remélhetőség rövidesen bővülésnek induló felsőoktatásba.

A bihari térségben az együttműködés egyszerű és tiszta formáit figyelhettük meg, amennyiben a nagyváradi (műszaki) egyetem a különböző debreceni felsőoktatási intézményekkel sokszorosan cserekapcsolatban állott, és ezeket a kapcsolatokat az utódszervezet Debreceni Egyetem is megörökölte.

> A nagyváradi Traian Vuia, Mihai Viteazul, Andrei Saguna, Partenie Cosma és Constantin Brancusi iskolacsoportok esettanulmányozásából a következő megállapításokat vonhattuk le.
>
> Ezek az "iskolacsoportok" a nagyváradi középfok utáni (ún posztliceáris) oktatás meghatározó részét adják. Vizsgálatuk ezért fényt vet a Nagyváradon folyó középfok utáni képzések helyzetére, különös tekintettel a határokon átnyúló kapcsolatokra.
>
> Az említett középfok utáni képzések jellegzetes szakképzések. Ennek megfelelően arra törekszenek, hogy profiljuk minél szűkebb és határozottabb legyen. Nem találtunk számottevő törekvést arra, hogy – ellenkezőleg – képzési profiljukat bővítsék, szélesítsék. Ezért is van, hogy a bizonyos mértékig egymással is versengő intézmények nem annyira szűkebb /tágabb társadalmi környezetük szükségleteihez igazodnak, mint inkább arra törekszenek, hogy beiskolázásuk minél specifikusabb, a közvetlen környezeten túlnyúló, elismertségük pedig (lehetőleg) országos legyen.

Ez a körülmény kifejezetten akadályozza – nem pedig segíti – ezeket az intézményeket abban, hogy a bihari térség szükségleteit elégíthessék ki; vagyis hogy szűkebb vagy tágabb környezetüket mint "piacot" vagy mint "klienseket" tekintve hozzájuk igazodjanak. Ebben az esetben ugyanis természetes volna, hogy a képzésükben használatos nyelv például igazodjék a térségben lakók által használt nyelvekhez (esetünkben a román mellett mennél inkább a magyarhoz is).

A szűk és szakmai profilból következőleg ezeknek az intézményeknek a kapcsolatai elsősorban az országon belüliek; nem pedig, ami egyébként természetes lenne) a határon túlnyúlóak – noha a bihari régió másik, államhatár által elvágott része karnyújtásnyi távolságban van, és a vonatkozó képzésekkel amúgy is rosszul ellátott. Ezek az intézmények jól használhatók volnának az ilyen szakképzések iránti kereslet kielégítésére csakúgy, mint a térségben használt mindkét nyelv együttes oktatására, ha a szűk szakképzési profil és a centrális irányítottság (valamint, alkalmanként, a politikai túlirányítottság) akadályaitól megszabadulnának.

Az intézmények külföldi kapcsolatai messzire – a kontinens távoli vidékeire – vezetnek. Pusztán egy intézmény keresett kapcsolatot magyar területen – az sem a bihari térségben, hanem Debrecenben. Az ilyen kapcsolatkeresés arra a fejlettségi szakaszra jellemző, amikor az államhatár elszigeteli az intézményeket és a benne dolgozókat. Nem érzékelik tehát egymás szükségleteit – ellenkezőleg: e kapcsolatok nekik egyfajta presztizst növelő tényező.

Ebből az általános megfigyelésből sajátosan kirí a váradi Sulyok István református egyházi főiskola esete, amely egyúttal az együttműködés tradicionális formáira is fölhívta a figyelmünket. A Sulyok István Főiskola (a jelenleg szerveződő ún. partiumi egyetem alapjaként) jellegzetesen olyan képzéseket kínál és szervez, amelyek a térségi identitást vannak hivatva alakítani és megőrízni. Ez a kettős identitás (protestáns és magyar) magukban a képzési programokban csak áttételesen tükröződik (magyar tanítási nyelv, egyházi szolgálatra fölkészítés). Valójában olyan humán alapozó képzést nyújtanak – már a most futó programokkal is -, amelyek egy sajátos köztes állapotot hivatottak rögzíteni Erdély és magyarország között. A harmadfokú képzésnek ehhez a tardicionális formájához a Debrecenben elérhető képzések jól illeszkednek (rendszeres oktatócserék, tanártovábbképzések). A bihari térségben mindennek az infrastruktúrája is kialakult (közlekedés, ideiglenes lakás, áthallgatás, kutatási-képzési

együttműködések. Az így kibontakozó határon átnyúló együttműködésekhez illeszkedik a nagyváradi egyetem a maga műszaki (román nyelvű) programjaival is. Az elmondottak az egykori várospáros sajátos továbbfejlesztésének tekinthetők.

Tradicionális együttműködés – felzárkózási stratégiák

A bihari térségben megfigyeltek jellegzetes példája annak, amit értelmezésként tradicionális együttműködésnek neveztünk el. Ennek az együttműködésnek az alapját jobbára azok a hagyományok képezik, amelyek még az államhatár kialakítása előttre nyúlnak vissza. A bihari térségben olyan és annyiban valóságos az államhatárt keresztező együttműködés, amennyiben erre a lokálpatriotizmusra tud támaszkodni (partiumi identitás).

A tradicionális együttműködéseket ún. felzárkózási stratégiák egészítik ki. Ennek jellegzetes példáját találtuk meg a Sulyok István Főiskola, illetve az ún. partiumi egyetem esetében. Ezek az intézmények nem szakmai képzést nyújtanak elsősorban, hanem az imént említett lokális identitástudatot hivatottak erősíteni. Esetükben a harmadfokú képzések hagyományosabb formáival találkozunk, mint pl. a Miskolc-kassai térség tanulmányozásakor. A viszonylag homogén iskolázottság és e hagyományos képzési formák (hagyományos intézményi együttműködésekkel alátámasztva a határ túloldaláról) egészében modellszerűen mutatják be a tradicionális együttműködések és az ún. felzárkózási stratégiák együttes megjelenését.

Térségi tanulmányok 3: A tiroli régió

A hagyomány

A tiroli régiót az első világháborút követő békerendszer osztotta két részre: északi fele továbbra is Ausztriához tartozott, Dél-Tirol pedig Olaszországhoz került. A térségi történet fontos meghatározói a következők.

Mint az Alpok lejtőin fekvő térség, a történelem során mindig bizonyos fokig elzárt volt, egyfajta különállásra tett szert. Ez mind gazdasági, mind politikai történetében nyomon követhető, és magyarázza a helyi kultúra, identitás és egyfajta helyi társadalom kialakulását.

A decentralizált Itáliához vonzódás befolyásolta a tiroli politikai elitet (az itáliai függetlenségi háborúk idején is); az olasz fasizmus kibontakozása idején azonban a központi államapparátus nyomását és elnyomását egyre fokozottabban érezték és tapasztalták. Ez a körülmény mind a helyi lakosságot, mind a helyi elitet összébb kovácsolta, térségi tudatukat erősítette, az ellenállás egyfajta közös társadalmi-politikai tapasztalatot (is) jelentett. A nemzetközi politika szintjén a két ország egymásra volt utalva a világháborút követő politikai elszigeteltségben, s ez nem fölerősítette, hanem inkább visszafogta a tiroli szeparatizmust.

A második világháború végén – mind a fasizmus, mind a nácizmus összeomlása során – a tiroli térség mindkét oldalán újonnan fölszabadult országok jöttek létre (bár eltérő fölszabadítókkal), ami továbbra is visszafogta a tiroli térségi együttműködést. Ez az együttműködés mind markánsabban szeparatista mozgalom formáját öltötte, amelynek során a dél-tiroliak igyekeztek önrendelkezést kiharcolni Olaszországtól – viszont nem támaszkodhattak hivatalosan Észak-Tirolra, amely a békeszerződés megtartásában vált érdekeltté.

A hatvanas években a szeparatista mozgalom nyílt, fegyveres konfliktusba csapott át: a dél-tiroliak átmenetileg elfoglalták a tartományi székhelyet, és elűzték az olasz hatóságokat (tartományi kormányzóság). Ez a konfliktus úgyszólván semmilyen tömegkommunikációs visszhangot sem kapott a bontakozó európai gazdasági közösség más irányú érdekei miatt, a hidegháborús helyzetben (különös tekintettel az 1956 utáni nemzetközi és európai helyzetre, illetve a szovjet kivonulásra Ausztriából), illetve a konszolidáció időszaká-

ban (1960-as évek közepe – a nemzetközi enyhülés fellendülésének szakasza).

A tiroli régió szétszakadása azzal vált véglegessé, hogy Dél-Tirol olasz kormányzásában számottevő demokratizálódás történt, az osztrák történeti tudat (a döntéshozó és a véleményformáló elit) kitörölte, és Dél-Tirol is részesévé vált az olasz gazdasági csodának, majd az Európai Gazdasági Közösség együttműködésének.

A tiroli régió két felének külön fejlődési útja lehetett a föltétele annak, hogy Dél-Tirol is meginduljon az európai fejlődés útján. Ennek során a szeparatista csoportok és vélemények folyamatosan háttérbe szorultak, az európai politikai palettán jobboldali radikálisnak és ezáltal fokozatosan szalonképtelennek minősültek. Észak-Tirolban megindult az idegenforgalmi föllendülés, amelybe egyre nagyobb tömegben csatlakoztak be az Ausztriába áramló vendégmunkások (török bevándorlás), akik átvették a helyi vendéglátást és a turista forgalom szerviz munkáit (mára kistulajdonosokká váltak Észak-Tirolban).

Az elmondottak következtében a tiroli régió két felének együttműködése korszerűtlennek minősülő történeti tapasztalatokkal terhelt. A régió két felének gazdasági stagnálása, ennek tapasztalatai és emlékei társulnak hozzá. A gazdasági föllendülést a régió szétválása, az ehhez fűződő tapasztalatok hozták meg – még ha az egybeesések inkább csak időbeniek is. Észak-Tirol hosszú ideig határmenti övezet maradt az osztrák gazdasági föllendülésben; míg Dél-Tirol bekapcsolódott az olasz gazdasági föllendülésbe – Olaszország gazdaságilag legfejlettebb régióival került összeköttetésbe – s ebből ő maga is profitált.

Gazdasági és társadalmi folyamatok

Az elmondott történeti előzmények segítettek értelmezni azokat a gazdasági és társadalmi folyamatokat, amelyekkel ebben a régióban találkoztunk. Ezeket az alábbiakban foglaljuk össze.

A tiroli térség két fele külön utas fejlődésre lépett, és a déli fele gazdaságilag sikeressé vált. Az alpesi térség – hasonlóan az Alpok más lejtőin elhelyezkedő Svájchoz – csak úgy tudott kitörni relatív elszigeteltségéből, ha föladta a közép-európai munkamegosztásban betöltött hagyományos szerepét, és bekapcsolódott a körülötte erőteljesen kibontakozó gazdasági folyamatokba. Észak-Tirol viszonylag távol került az osztrák innovációs központoktól, és a turizmus egyik európaszerte ismert központjává vált. Dél-Tirol azonban közel került

az észak-olasz ipari központokhoz, ami lehetővé tette a saját utas fejlődést; a turizmus mellett az ipari föllendülésbe való bekapcsolódást is.

A térség két felének népessége erőteljesen cserélődött; az eredeti népesség elvándorlása megindult, illetve folyamatban van. A "külön utas" fejlődés – az államhatár két oldalán – erőteljes népességcserét indukált a tiroli térségben. A hagyományos helyi közösségek fölbomlottak (lényegében a szeparatista mozgalmak elcsitulásával párhuzamosan), helyükbe nemcsak új nemzedékek léptek, hanem új bevándorlók is. Az új bevándorlók – eltérően pl. a másik alpesi térségtől, Svájc szomszédos kantonjaitól, ahol a bevándorlást szigorúan ellenőrízték – nem az alpesi térségből toborzódtak, hanem iskolázatlanabb és dinamikusabb népességből (török, később távolkeleti beköltözés Észak-Tirolba, olasz beköltözés Dél-Tirolba). Ennek eredményeképp a lakosság etnikai /nemzetiségi /kulturális összetétele gyökeresen megváltozott, ha az eredeti lakossághoz hasonlítjuk a térségi részek.

A tiroli térség déli fele fokozatosan mobillá vált, elvándorol, mert a tiroli térség városközpontja, Innsbruck az osztrák oldalra esik. A déltiroli oldal urbanizációja csak legújabban vett erőteljes fordulatot. Ez a folyamat következett abból, hogy a térség két fele más és más munkamegosztásba kapcsolódva más és más jellegzetességeket kezdett ölteni. A dél-tiroli térség lakossága Olaszország iparvidékei felé vándorolt (az ipari föllendülés időszaka), és csak újabban fordul ismét olyan szolgáltatások felé, amelyeket helyben kitüntetetten lehet ellátni (pl. idegenforgalom). Észak-Tirol ezzel szemben a kezdeti idegenforgalomból csinált mára valóságos turista ipart, amelynek idegenforgalmi központjaként Innsbruck is fejlődésnek indult (de nem mint ipari vonzásközpont).

A tiroli térség összetartozása egyfajta "rejtett történelemnek" számít, amelyet nehéz kommunikálni. Tirol problémája nem jelent és nem is jelenik meg az európai (nemzetközi) tömegtájékoztatásban és a közvélemény előtt sem. Ezért a térség patrióta identitástudatát alig van mire építeni (mindenesetre nem a történelemre – eltérően, pl. a délszláv vagy a már említett svájci történeti tudattól).

Összefoglalva: a tiroli térség, amelynek adottságai és hagyományai sugallják az együttműködést, az elmúlt hét évtized fejleményei folytán épp különállásából következőleg tudott föllendülni, és került ki abból a depressziós helyzetből, amelybe az első világháború lezárulása után került. A tradicionális térségi együttműködésnek nem sok alapja maradt; jóllehet a lakosság nyelve nagyrészt még mindig közös, és a magántörténelem (családi történelem) szintjén az összefüggések adottak. Ennek ellenére a térség lakossága zömmel "túlélé-

si taktikát" választott az elmúlt évtizedekben (azaz inkább elköltözött). Csak az újabban beköltözöttek közül kiemelkedő elit számára válik fontossá egyfajta "fölzárkózási stratégia", amelyben a harmadfokú képzésnek kitüntetett szerep jut.

A bolzanói (boseni) egyetem

A bolzanói (Bosen) "szabad egyetem" 1998-ban alakult és 1999-ben kezdte meg munkáját két korábbi dél-tiroli intézmény – egy tanítóképző, illetve egy mezőgazdasági iskola – intézményi alapjain. Ez a térség második felsőoktatási intézménye, az első az innsbrucki egyetem (ugyancsak mintegy két évtizedes történetre tekint vissza). Párhuzamos elemzésük az alábbiakat mutatta meg.

Az innsbrucki egyetem műszaki alapozású, ami előnyös a sokféle felsőfokú szakképzés kibontakozásához (hátrányos viszont egy olyan fölzárkózási stratégia szempontjából, amely a térségi identitástudatot kívánja fejleszteni). Ez utóbbira az új bolzanói egyetem sokkal inkább való (ami egyben azzal is jár, hogy itt a harmadfokú képzés sokkal inkább a maga tradicionális formájában valósul meg; jóllehet az egyetem alapító okirata hangsúlyozza az intézmény sokoldalú nyitottságát a harmadfokú képzés legkülönfélébb kezdeményezései – kurzusok, programok, továbbképzések stb. – felé.

Az innsbrucki egyetem műszaki alapokon csak az utóbbi időkben igyekszik kifejleszteni társadalomtudományi oktatási (és kutatási) programjait, amelyek a térségi tudatot és a lakosság közvetlen szolgálatát célozzák (a műszaki képzések elsősorban a munkaadókat, a munkavállalókat és a piaci igényeket szolgálják ki). Az egyetem – indulása óta – az osztrák felsőoktatás szervezetébe épült be (tartományi egyetem). A bolzanói szabad egyetem indulásától kezdve a különállásra tette a hangsúlyt ("szabad egyetem"), kétnyelvűséget hangsúlyoz, és a térségi identitástudatot kívánja megőrizni. A két intézmény, bármennyire egymásra utalt is volna, egymáson csak kevéssé segíthet (közös kurzusok indítása, akkreditációra való felkészülés stb.).

A kapcsolatok erőteljesen a személyes síkra terelődtek, és a tágabb nyilvánosság kizárásával folynak. A személyes kapcsolatokban kutatóknak, oktatóknak és az ún. "alkotó értelmiségnek" van meghatározó szerepe. Ez utóbbi csoport azért jellegzetes, mert a térségi tudatot – megelőző tanulmányaink szerint – inkább művészek, taná-

rok, lelkészek stb. szokták kifejezni, azaz az értelmiség tradicionális csoportjai.

Mindez arra figyelmeztetett, hogy a tiroli térségben az együttműködés – amely számottevően meggyöngült a gazdasági föllendülés időszakában – most megújulás előtt áll. Ez a térségi együttműködés – tekintve a térségi elit meghatározó részének összetételét – inkább modernizáló, semmint tradicionális lehet (a határ osztrák oldalán inkább egy modern, az olasz oldalon inkább a hagyományos együttműködéseket részesíti előnyben). A tiroli térségnek esélye van arra, hogy a most még domináló "túlélési taktikák" egy következő nemzedékben "felzárkózási stratégiába" forduljanak át. Ennek a motorja meghatározó módon a beköltözöttek lehetnek majd (új térségi elit), és ez a beköltözők kiemelkedő társadalmi szerepére hívja föl figyelmünket az együttműködésre késztetett térségekben. Ezek közt az együttműködések közt a harmadfokú képzésnek – egyelőre inkább a tradicionális formáknak (bolzanói egyetem) újabban fontos szerep jut.

Tanulságok

Térségi összehasonlítás

Térségi tanulmányaink eredményeit összehasonlítva az alábbiakat emeljük ki. (Az összehasonlításban elsősorban Szlovákia, Magyarország és Románia államhatárait keresztező térségekre vagyunk figyelemmel; a tiroli tanulmányra csupán utalunk.)

A térségek tanulmányozása során markánsan kirajzolódott egy észak-déli fejlettségi "lejtő". E fejlettségi "lejtő" szerint csaknem valamennyi regionális adatunk szinte önmagától és látványosan elrendeződik (demográfia, iskolázottság, foglalkoztatottság, urbanizáció). Csupán föltételezés (vagy nem sokkal több annál), hogy ez a lejtő része annak a nagyobb lejtőnek is, amelyet északnyugat-délkeleti irányban rajzolhatnánk, ha megfelelő összehasonlítások már most rendelkezésünkre állottak volna. Ezt a föltételezésünket további regionális kutatások támaszthatják alá (vagy cáfolhatják meg).

Térségi tanulmányainkból kiderült, hogy a városiasság fontosabb, mint a nemzeti hovatartozás (legalábbis ami a fönt említett változók értékeit illeti). Ebben a kutatásban nem használtuk föl a matematikai statisztika nyújtotta lehetőségeket, mert módszertani kételyeink vannak az összetett mutatókkal szemben, amelyek további, bonyolultabb statisztikai elemzés alapját képezhetnék. Ezért csupán illusztráltuk és alátámasztottuk – nem pedig mértük és bizonyítottuk – azt az állításunkat, hogy a nemzeti /etnikai /közösségi hovatartozás hatását más, nyilvánvalóbban ható tényezőkön keresztül lehet csupán értékelni. További kutatás föladata lehet tehát, hogy komplex mutatókat képezve összetett matematikai statisztikai elemzést alkalmazzunk (amelyben a közösségi hovatartozás független változóként szerepel a már említett függő változókhoz képest). Jelen hipotézisünk azonban mindenesetre fölhívja a figyelmet a kommunikáció és fejlesztéspolitika olyan formáinak jelentőségére, amelyek a lakosság gazdasági, társadalmi és oktatási rétegeződését veszik elsősorban figyelembe.

Térségi tanulmányainkban a cigányság – az évtizedekkel korábbi hasonló munkálatokhoz képest – új lakossági csoportként jelent meg. Nincs ismeretünk olyan statisztikai elemzésről, amely a cigányság, mint társadalmi együttes szerepét vizsgálta volna az államhatárokat keresztező regionális együttműködésekben (napi tapasztalatok állnak csupán rendelkezésre illegális migrációról vagy iskolázásbeli elmara-

dottságokról). Regionális tanulmányainkban a cigányság olyan társadalmi együttesként különült el, amelynek relatíve önálló szerep jut a regionális fejlesztésekben. Ez rámutat arra a kérdésre, amellyel a kelet-európai régió népesedéspolitikája most találkozik, és ez a tömeges emigráció várható hatása az egyes térségek együttműködésére az államhatárok mindkét oldalán (az ilyen emigráció láthatóan elősegíti a térségi együttműködést – még ha ez valami nem várt hatásnak számít is).

A harmadfokú képzés szerepe a regionális együttműködésben

Ha térségi tanulmányaink eredményeit belehelyezzük a bevezetőben ismertetett értelmezési keretbe (tradicionális vs. modern együttműködés; felzárkózási stratégia vs. túlélési taktika), akkor a következő, összefoglaló jellegű megállapításokat tehetjük.

Tradicionálisan együttműködő térségben a politika rendszerint fölzárkóztató stratégiát választ. Törekvése a lakosság helyben tartása a regionális identitás fejlesztésével, amihez hagyományos jellegű képzést, tradicionális felsőoktatási intézményeket választ eszközül. Ennek kifejeződését láthattuk a bihari térségben (Debrecen-Nagyvárad együttműködése) csakúgy, mint az időközben formálódó ún. partiumi egyetem gondolatában. Ennek a törekvésnek a fő kliensei a hagyományos értékeket őrző és követő társadalmi csoportok, amelyeket a hagyományos irányú és szintű iskolázottsággal jellemezhetünk statisztikailag.

A tradicionális térségben peremhelyzetű társadalmi csoportok (pl. nemzeti/etnikai kisebbségek) ún. túlélési taktikát választanak, azaz mobillá válnak, individuálisan mozognak, asszimilációra készülnek föl a (harmadfokú) oktatás révén, mégpedig a régióhatáron kívül. Erre leginkább a fiatal, szakképzettebb csoportok képesek. Ezt a túlélési taktikát mindegyik tanulmányozott térségben megfigyelhettük; de erőteljesen a tiroli és jól követhetően a Miskolc-kassai térségben. Az utóbbi térség fejlesztésének valódi esélye a két hagyományos várospáros újbóli együttműködése lenne (Miskolc, Kassa). Innsbruck és Bozen nem funkcionálnak várospárosként. Nagyvárad és Debrecen valódi várospárosok; itt azonban a mobilizáció a tanulmányozott térségek közt alacsonynak számít.

A modern formában együttműködő térségben a túlélési taktika előfordulása nagyobb; amint ezt a tiroli térség tanulmányozása mutatta (vonzásközpont jellegzetesen a térségen kívül; illetve Innsbruck nem gyakorol jelentős szívóhatást a dél-tiroli lakosságra). Még kifejezettebb lenne a *túlélési taktika*, ha a Miskolc-kassai térségben is – az államhatár mindkét oldalán – ilyen, modern értelemben vett *együttműködés* bontakoznék ki.

A harmadfokú képzésnek mind a tradicionális, mind a modern együttműködés során jelentős a szerepe (növeli az identitást vagy fölkészít a sikeres városba jutásra). Ennek megfelelően a harmadfokú képzés korszerű formái olyan térségi együttműködésben bontakoznak ki (vagy várhatók), amelyekben a lakosság fiatalos, viszonylag iskolázott, a térségi politikát pedig nem annyira a helyi politikai elit határozza meg, mint amennyire a nemzetközi tőke hatása érvényesül benne. Várakozásunk szerint a Miskolc-kassai régió lehet a példa minderre – amennyiben föllendülése a jelenlegi gazdasági depresszióból a belátható jövőben megkezdődik.

A kutatás logisztikája

A kutatást eredeti szándékunk szerint 1996 március elején kívántuk elkezdeni. A szerződés elhúzódása miatt erre csak 1996 decemberében került sor. Ez magyarázza azt, hogy a kutatás időben tovább tartott, mint azt terveztük, azaz áthúzódott a 2000. év elejére is. 1996-ban a vizsgálandó régiókra vonatkozó szakirodalom feltárására és dokumentálására került sor. Meghatároztuk az értelmezési keretet, illetve elkezdtük kialakítani a kutatás infrastruktúráját (számítástechnikai fejlesztés).

1997 elején összegyűjtöttük a rendelkezésre álló statisztikai és kartografikus adatokat (országos és intézményi adatok). Ebben az évben került sor az összegyűjtött adatok elemzésére, valamint az alaptézisek, vagyis az ún. előtanulmányok megírására (lsd. a irodalomjegyzéket). Az eredményeinket szakmai konzultáció az Oktatáskutató Intézet Kutatói szemináriuma során megvitattuk, majd a szakmai észrevételeket mérlegelve továbbhaladtunk. Sor került a kérdőíves-mintavételes vizsgálatra is az észak-magyarországi régióban és a bihari térségben. Az iskolarendszerű és az iskolarendszeren kívüli szakképző intézmények, illetve a felsőoktatási intézmények körében)

1998 folyamán az adatokat feldolgozva számos, szakmailag is új megállapításra jutottunk, amelyről a mellékelt irodalom nyújt tájékoztatást.

1999 során az eredményeket részben konferenciaanyagként használtuk fel, azaz külföldi (Oxford) szakmai fórumon vitattuk meg azokat. A konferencián elhangzott számos szakmai észrevétel ösztönözte a kutatási program kiterjesztését a "negyedik fokozat" illetve a dél-tiroli eurórégio vizsgálatára. Ez utóbbi eset vizsgálatára 2000 elején került sor. Kutatási eredményeinket az Educatio c. folyóirat tematikus számaiban (1997/2 Iskolán kívüli képzés 2000/2 Nemzeti közösségek – előkészületben –) illetve 1999 Regionalitás az oktatásügyben c. Educatio Füzetben foglaltuk össze. Előkészületben van a kutatási eredményeinket összefoglaló tanulmánykötet is, amely az Educatio-Osiris kiadó közös gondozásában fog megjelenni.

Felhasznált irodalom

Buda M., Kozma T. (ed.) (1997) Határmenti együttműködés a felsőoktatásban**. Acta Paedagogica Debrecina Vol. XCVI**. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.

Forray R. K., Kozma T. (1999) Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitika. **Educatio Füzetek 225**. Budapest: Oktatáskutató Intézet.

Híves T., Kozma T., Radácsi I. (1997) A harmadfokú képzés területi különbségei. **Educatio 6**.

Híves T. (1998a) **A magyar-szlovák határmenti térség területi elemzése -Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád megye és Nagykürtös, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó járások.** Kézirat. Bp. Oktatáskutató Intézet. D5135

Híves T. (1998b) **Az oktatáskutatás területi módszerei.** Kézirat. Bp. Oktatáskutató Intézet. D5057

Híves T, Radácsi I. (1998) **Kisiskolák helyzete Magyarország néhány kiválasztott térségében**. Kézirat. Bp. Oktatáskutató Intézet. D5076

Kozma T. (1996) Településhálózat és iskolarendszer. **Educatio 5**:

Kozma T. (1997) Reconstructing the Balkans: A Geography of the New Southeast Europe. **Sociological Research Online 2**, 2 (University of Surrey, UK)

Kozma T. (1997a) Universitas – tegnap, ma, holnap. **Korunk 8.**

Kozma T. (1997b) Túlélés vagy felzárkózás? **Educatio 6.**

Kozma T. (1997c) **The Impact of Information Technologies on Eastern Europe Universities.** Konferencia anyag (XXIth International Conference on the Unity of the Sciences, Washington, USA, 24-27.11.97). Budapest: Oktatáskutató Intézet D 4968

Kozma T. (1998) (ed.) **Euroharmonizáció**. Budapest, Educatio (Educatio könyvek)

Kozma T. (1998a) Az oktatásügy globalizálódása. In: **Euroharmonizáció**. Bp., Educatio.

Kozma T. (1998b) Communities and their universities: The challenge of lifelong learning. **Curriculum Studies**, No.1.

Kozma T. (1998c) Expanzió. **Educatio 7**

Kozma T. (1998d) New challenges of tertiary education in East-Central Europe. In: Leitner, E. (ed.) **Educational Research and Higher Education Reform in Eastern and Central Europe.** *Studies in Comparative Education 6.* Frankfurt: Lang.

Kozma T. (1998e) **Kisebbségi oktatás Közép-Európában: a magyarok esete**. Kézirat. Budapest, Oktatáskutató Intézet D 5115

Kozma T. (1998f) Universities and the challenge of lifelong education. Review essay: Elliot et al. eds. 1996 Communities and Their Universities. **Curriculum Studies 6.**

Kozma T. (2000) The Fourth Stage? In: Macpherson, H; Kaufman, W. (eds.) **Transatlantic Studies**. New York (előkészületben)

Kozma T., Radácsi I. (1998) **Preparation for tertiary education: The case of Hungary.** Paper prepared for the international conference *Education for Transition*, Vienna University of Economics, Vienna, Austria, November 25-27, 1998. Kézirat. Budapest, Oktatáskutató Intézet D 5116.

Kozma T., Híves T., Radácsi I. (1998) **Cross-border cooperation in tertiary education: The case of Central and Eastern Europe.** Paper prepared for the XVIIIth Annual Conference of CESE (The University of Groningen, The Netherlands, 1998 július). Kézirat. Budapest, Oktatáskutató Intézet D 5119

Kozma T., Híves T., Radácsi I. (1999) **Language and Poverty: A Cross-Border Analysis**. Paper prepared for the V. Oxford International Conference on Education and Development. New College, Oxford, UK, September 9-13, 1999.

Mandel K. (2000) **Esettanulmány a nagyváradi T. Vuia, M. Viteazul, A. Saguna, P. Cosma és C. Brancusi iskolacsoportokról.** Kézirat. Budapest, Oktatáskutató Intézet D 5266

Radácsi I. (2000) **Az észak-magyarországi régió oktatásának intézményi fejlődése.** Kézirat. Budapest, Oktatáskutató Intézet D 5264

Radácsi I. (2000) **A dél-tiroli eurorégió**. Kézirat. Budapest, Oktatáskutató Intézet. D 5259

Mellékletek

1. táblázat

Összefoglaló három magyar megye és 4 szlovák járás adataiból, 1990-91

		a három magyar megye össz.	Borsod-A.-Z.	Borsod-A-Z. Miskolc nélkül	Heves	Nógrád	4 szlovák járás összesen	Losonc	Nagy-kürtös	Rima-szombat	Rozsnyó
lakos 90-91	fő	1323690	762001	565552	334509	227180	224947	54848	34115	79611	56373
0-9 éves	%	13,0	13,7	14,4	11,9	12,2	15,8	15,2	15,8	16,1	16,0
60 év feletti	%	18,4	17,4	17,7	20,1	19,3	15,7	16,2	15,5	16,3	14,4
0 osztályt végzett	%	1,5	1,51	1,79	1,46	1,41	0,9	0,7	0,9	1,2	0,9
végzettsége ismeretlen	%	--	--	--	--	--	0,9	0,7	1,0	1,0	0,9
0 oszt.+ismeretlen	%	1,5	1,51	1,79	1,46	1,41	1,8	1,4	1,9	2,1	1,8
max. 8 osztály*	%	36,1	36,7	37,4	34,2	36,6	46,4	45,6	47,6	49,7	41,9
1-7 oszt. végzett	%	35,8	34,8	38,0	37,1	37,4	--	--	--	--	--
szakmunkás szakisk. végz.	%	16,9	17,1	18,2	16,8	16,3	28,7	26,9	29,9	26,9	32,4
legmagasabb végz.érettségi	%	19,4	20,2	16,4	19,0	17,4	24,5	26,7	22,1	23,1	25,9
felsőfokú végzettségű	%	7,6	7,9	5,5	7,8	6,7	6,3	6,9	5,7	5,6	6,9
végzettége legalább érettségi	%	26,8	27,8	21,8	26,6	23,9	30,1	32,9	27,2	28,1	32,0
iparban dolgozó	%	44,7	45,3	46,0	42,1	46,8	36,9	43,0	36,0	27,7	43,7
mezőgazdaságban dolgozó	%	13,5	12,8	16,7	14,6	14,0	21,0	12,1	27,1	30,5	13,4
egyéb ágazatban dolgozó	%	41,8	41,9	37,4	43,3	39,3	42,1	44,9	36,9	41,8	42,9

* A szlovákiai adatoknál alapiskolai végzettség.
A 4 szlovákiai járás 189 településének adatai (csak azoknak a településeknek az adatai szerepelnek, ahol jelentős számú magyar kisebbség él.)

2. táblázat

Összegzett magyarországi adatok

	három magyar megye összesen	Borsod-A.-Z.	Borsod-A-Z. Miskolc nélkül	Heves	Nógrád
lakos 80	1400079	809468	601365	350360	240251
lakos 90	1323690	762001	565552	334509	227180
szaporodás	-3175	8485	6994	-8466	-3194
szaporodás %	-0,2	1,0	1,2	-2,4	-1,3
lakoság sz. változása 1990-80	-76389	-47467	-35813	-15851	-13071
lakoság sz. vált. 1990-80 %	-5,5	-5,9	-6,0	-4,5	-5,4
vándorlás	-73214	-55952	-42807	-7385	-9877
vándorlás %	-5,2	-6,9	-7,1	-2,1	-4,1
0-9 éves lakos	172166	104602	81246	39880	27684
0-9 éves lakos %	13,0	13,7	14,4	11,9	12,2
10-13 éves lakos	86345	50984	37790	21127	14234
14-17 éves lakos	84942	50246	34686	21099	13597
18-24 éves lakos	118383	70238	50910	28446	19699
25-39 éves lakos	283029	164312	122493	70258	48459
40-59 éves lakos	334882	188946	138425	86304	59632
14 éven felüli lakos	1064997	606377	446485	273401	185219
20 éven felüli lakos	946231	536063	397253	244175	165994
25 éven felüli lakos	861672	485893	360889	223856	151923
60 éven felüli lakos	243761	132635	99971	67294	43832
60 éven felüli lakos %	18,4	17,4	17,7	20,1	19,3
0 osztályt végzett	17013	9906	8686	4294	2813
0 osztályt végzett %	1,5	1,51	1,79	1,46	1,41
legalább 8 oszt. végzett	783643	455355	320720	195928	132360
legalább 8 oszt. végzett %	73,6	75,1	71,8	71,7	71,5
legalább középfokú végzettségű	253571	148857	86496	64978	39736
legalább középfokú végzettségű %	26,8	27,8	21,8	26,6	23,9
felsőfokú végzettségű	65806	38230	20021	17388	10188
felsőfokú végzettségű %	7,6	7,9	5,5	7,8	6,7
legmagasabb végzettsége 1-7 oszt.	381257	210727	169808	101330	69200
legmagasabb végzettsége 1-7 oszt. %	35,8	34,8	38,0	37,1	37,4
legmagasabb végzettsége 8 oszt.	384082	222783	167137	93535	67764
legmagasabb végzettsége	37,1	37,7	38,4	35,2	37,7

	három magyar megye összesen	Borsod-A.-Z.	Borsod-A-Z. Miskolc nélkül	Heves	Nógrád
8 oszt.%					
szakmunkás, szakisk. végzettségű	159895	91750	72313	41032	27113
szakmunkás, szakisk. végzettségű %	16,9	17,1	18,2	16,8	16,3
legmagasabb végzettsége érettségi	183757	108307	64973	46511	28939
legmagasabb végzettsége érettségi %	19,4	20,2	16,4	19,0	17,4
aktív dolgozó	557757	317346	231087	142537	97874
iparban dolgozó	249478	143679	106241	60017	45782
iparban dolgozó %	44,7	45,3	46,0	42,1	46,8
mezőgazdaságban dolgozó	75131	40727	38491	84820	13661
mezőgazdaságban dolgozó %	13,5	12,8	16,7	14,6	14,0
egyéb ágazatban dolgozó	233148	132940	86355	61777	38431
egyéb ágazatban dolgozó %	41,8	41,9	37,4	43,3	39,3
fizikai munkás	391938	221550	174044	99922	70466
fizikai munkás %	70,3	69,8	75,3	70,1	72,0
szellemi dolgozó	165819	95796	57043	42615	27408
szellemi dolgozó %	29,7	30,2	24,7	29,9	28,0

3. táblázat

Összegzett szlovákiai adatok

	4 járás összesen	Losonc	Nagy-kürtös	Rima-szombat	Rozsnyó
lakos 1980 (mind a 356 település)*	325704	95557	45887	98638	85622
lakos 1991*	328100	95989	46813	98987	86311
lakosság változása 1980-91*	2396	432	926	349	689
lakosság változása 1980-91 %*	0,7	0,5	2,0	0,4	0,8
magyarok 1980*	106719	22893	14536	46825	22465
magyarok 1980* %	32,8	24,0	31,7	47,5	26,2
magyarok 1991*	105324	22820	14384	45623	22497
magyarok 1991* %	32,1	23,8	30,7	46,1	26,1
lakos 1991 (csak a 189 település)**	224947	54848	34115	79611	56373
magyar 1991-ben	104186	22451	14247	45432	22056
szlovák 1991-ben	112898	30836	19214	31105	31743
magyar 1991-ben %	46,3	40,9	41,8	57,1	39,1
gazdaságilag aktív	107937	26735	16717	36860	27625
inaktív	43950	11200	6659	16423	9668
mezőgazdasági dolgozó	20047	2761	4190	10308	2788
erdő-fagazdálkodási	2659	462	348	923	926
mezőgazdasági és erdő-gazdasági %	21,0	12,1	27,1	30,5	13,4
ipari dolgozó	32033	9588	4660	7653	10132
építőipari dolgozó	7763	1910	1357	2565	1931
ipari, építőipari %	36,9	43,0	36,0	27,7	43,7
egyéb	12370	2801	1819	4363	3387
egyéb ágazatban dolg. %	42,1	44,9	36,9	41,8	42,9
0-4 éves	16716	3809	2548	6094	4265
5-9 éves	18890	4538	2852	6753	4747
0-9 éves %	15,8	15,2	15,8	16,1	16,0
10 éven felüli	189315	46498	28715	66762	47340
10-15 éves	23817	5598	3483	8671	6065
15 éven felüli	165498	40900	25232	58091	41275
16-19 éves	13821	3236	2043	4913	3629
20-29 éves	32228	7673	5009	11371	8175
20 éven felüli	151677	37664	23189	53178	37646
60-74 éves	25315	6417	3727	9155	6016
75 éven felüli	9938	2489	1556	3793	2100
60 éven felüli %	15,7	16,2	15,5	16,3	14,4
iskolai végzettség nélküli	1785	312	246	783	444
iskolai végzettség nélküli %	0,9	0,7	0,9	1,2	0,9

	4 járás összesen	Losonc	Nagy-kürtös	Rima-szombat	Rozsnyó
alapiskolai végzettségű	76841	18653	12015	28899	17274
alapiskolai végzettségű %	46,4	45,6	47,6	49,7	41,9
szakmunkás érettségi nélkül	38459	9206	6381	11763	11109
szakiskolai	5132	937	563	2535	1097
szakmunk., szakisk.végz %	28,7	26,9	29,9	26,9	32,4
gimnáziumi	6986	2066	975	2103	1842
szakközépiskolai végz.	30203	7984	4147	10172	7900
érettségizett 20 éven felüli %	24,5	26,7	22,1	23,1	25,9
főiskolai, egyetemi végzettségű	8505	2330	1180	2674	2321
felsőfokú végzettségű %	6,3	6,9	5,7	5,6	6,9
legalább középfokú végzettségű	45694	12380	6302	14949	12063
legalább középfokú végzettségű %	30,1	32,9	27,2	28,1	32,0
felsőfokú egyetemi végzettségű	4083	1152	501	1363	1067

* A járás teljes területére, minden településére (356) vonatkozó adatok.
** Ezután csak 189 településének adatai szerepelnek (azon települések, ahol jelentős számú magyar kisebbség él.)

4. táblázat

Népesség nemzetiségi összetétele Hajdú-Bihar megyében és Bihar (Bihor) megyében

Hajdú-Bihar megye

	Lakos	Magyar	%	Román	%	Cigány	%
Összesen	548650	539468	98,3	950	0,2	7584	1,4
Maximum	212247	210848	100,0	315	18,1	882	16,2
Minumum	220	207	74,8	0	0,0	0	0,0
Átlag	6945	6829	96,0	12	0,7	96	2,5

Bihar (Bihor) megye

	Lakos	Magyar	%	Román	%	Cigány	%
Összesen	638863	181645	28,5	425097	66,5	21796	3,4
Maximum	222741	74185	96,4	144244	100,0	2137	18,5
Minumum	1423	0	0,0	11	0,9	0	0,0
Átlag	6725	1912	21,1	4475	72,1	256	4,5

5. táblázat

Népesség korösszetétele Hajdú-Bihar megyében és Bihar (Bihor) megyében

Hajdú-Bihar megye

	15 éven aluli	%	15-59 éves	%	60 évnél idő-sebb	%
Összesen	115549	21,1	343282	61,9	93897	17,1
Maximum	41129	25,8	137904	67,0	33202	33,6
Minumum	19	9,2	114	53,7	74	9,2
Átlag	1412	20,9	4345	59,1	1189	20,6

Bihar (Bihor) megye

	15 éven aluli	%	15-59 éves	%	60 évnél idő-sebb	%
Összesen	138984	21,8	386101	60,4	113778	17,8
Maximum	51375	26,0	144085	67,4	27281	41,9
Minumum	190	10,5	791	47,3	208	6,7
Átlag	1463	19,9	4064	57,1	1198	23,0

6. táblázat

15 évnél idősebb népesség iskolai végzettsége Hajdú-Bihar megyében és Bihar (Bihor) megyében

Hajdú-Bihar megye

	0 osztályt végzett[1]	%	legmagasabb 1-7 osztály	%	8 osztályt végzett	%	szakmunkásképzőt végzett	%
Összesen	8041	1,8	160288	36,7	154370	35,3	67930	15,5
Maximum	2068	6,5	46381	56,7	57149	45,3	24375	21,2
Minumum	1	0,5	93	27,1	81	26,1	16	7,6
Átlag	102	2,4	2029	46,5	1954	36,4	860	14,9

	érettségizett[2]	%	legalább középfokú végzettségű	%	felsőfokú végzettségű	%
Összesen	70526	16,1	102345	23,4	29974	6,9
Maximum	41291	24,1	62448	36,5	20155	11,8
Minumum	7	2,4	7	2,8	0	0,0
Átlag	893	8,7	1296	11,8	379	2,9

1. Bármilyen iskolai végzett nélküli népesség.
2. Legmagasabb iskolai végzettsége érettségi

Bihar (Bihor) megye

	0 osztályt végzett[1]	%	legmagasabb 1-4 osztály	%	alapfokú végzéttségű	%	szakmunkásképzőt végzett	%
Összesen	26361	5,3	136827	27,4	203686	40,7	93148	18,6
Maximum	1186	16,0	22266	41,8	50435	59,6	35243	29,9
Minumum	31	0,7	338	10,1	490	17,3	72	3,3
Átlag	277	6,9	1440	29,1	2144	37,1	981	13,0

	érettségizett[2]	%	legalább középfokú végzettségű	%	felsőfokú végzettségű	%
Összesen	117432	21,5	158086	21,1	27690	5,4
Maximum	51764	42,4	73385	41,7	15722	9,5
Minumum	85	3,9	95	3,2	8	0,4
Átlag	1236	12,2	1664	12,5	291	1,9

Ára: 336,– Ft

Megjelent:

226 Hrubos Ildikó: A japán felsőoktatási modell
225 Forray R. Katalin – Kozma Tamás: Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitika
224 Hrubos Ildikó: A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában
223 Híves Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre: Az MKM 1995-ös kutatási támogatása
222 Györgyi Zoltán – Imre Anna: Fenntartói társulások
221 Híves Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre: Az MKM 1994-es kutatási támogatása
220 Forray R. Katalin: A falusi kisiskolák helyzete
219 Fehérvári Anikó – Liskó Ilona: Felvételi szelekció a középfokú oktatásban
218 Kozma Tamás: Az MKM 1993-as kutatási támogatása
217 Kozma Tamás: Az MKM 1992-es kutatási támogatása
216 Bajomi Iván – Szabó László Tamás – Tót Éva: A folyamatos szakmai képzés helyzete
215 Tót Éva (szerk.): Les caractéristiques du champ de la Formation Professionnelle Continue en Hongrie
214 Ladányi Andor:A felsőoktatás nemzetközi statisztikai összehasonlításban
213 Polónyi István: A felsőoktatás gazdasági jellemzői
212 Liskó Ilona – Fehérváry Anikó: Szerkezetváltó iskolák a kilencvenes években
211 Bajomi Iván: Az oktatásügyi érdekszervezetek szerepe az oktatáspolitika formálásában
210 Szabó László Tamás: Modernizáció kérdőjelekkel (Pedagógusképzés és továbbképzés)
209 Györgyi Z. – Híves T. – Imre A. – Kozma T.: Településhálózat és iskolaszerkezet
208 Forray R. Katalin (szerk.): Publikációk a cigányság oktatásáról
207 Nagy Péter Tibor: Szakoktatás és politika
206 Ladányi Andor: A felsőoktatás fejlesztési tervéről
205 Híves Tamás: Kartográfiai ábrázolás lehetőségei az oktatáskutatásban
204 Annási Ferenc – Baráth Tibor: Vélemények az iskolai menedzserképzésről egy regionális kutatás tükrében
203 Ladányi Andor: Ami jó benne és ami nem (A felsőoktatási törvény mérlege)
202 Gábor Kálmán – Mátay Melinda – Balog István – Kántor Zoltán: Az ifjúság és az elit
201 Ladányi Andor: „Nemcsak a gazdasági életben van szükség racionalizálásra, hanem kultúrpolitikánk terén is”
200 Fehérvári Anikó – Györgyi Zoltán – Tót Éva: Ifjúsági munkanélküliség

A kiadványok megvásárolhatók, illetve megrendelhetők:
Oktatáskutató Intézet Educatio Kiadója
1054 Budapest Báthori u. 10.
Levélcím: 1395 Budapest, Pf. 427.
Tel/Fax: 1/329-7639